

CSÁKI TAMÁS

KATASZTRÓFA ÉS VÁROSRENDEZÉS *Gyöngyös újjáépítésének tervezése az 1917. évi tűzvész után*

1917. május 21–22-én tűzvész pusztította el a mátraaljai Gyöngyös város területének jelentős részét, városközpontját, lakóházainak közel egynegyedét. Újjáépítése a korszak hazai városrendezésének egyik legérdekesebb, bár csak részlegesen megvalósult kísérletévé vált. Ennek két elsődleges dokumentuma a Gyöngyös rendezéséről és újjáépítéséről 1918-ban elfogadott – Harrer Ferenc budapesti várospolitikus nevéhez köthető – törvény, valamint a főváros várostervező főmérnöke, Warga László által 1917-ben kidolgozott, majd többször módosított rendezési terv volt. Tanulmányunk elsődlegesen ez utóbbi mű elemzésére vállalkozik, feltárva létrejöttének, helyi és országos fogadtatásának, illetve alkalmazásának-átalakulásának a történetét is.

E tervezet nemcsak a várossal foglalkozó helytörténeti munkákban, de a hazai városépítészet történetének gyér szakirodalmában is többször említésre kerülő, viszonylag ismert alkotás. Warga László tervét a városépítészeti irodalom mindig is a korszak kiemelkedő alkotásai közé sorolta – publikálására sohasem került sor, így valószínűleg inkább a szakmai hagyományközvetítés, mint a közvetlen ismeretek alapján. Ezen írások pozitív értékelése nem is elsősorban a tervezet kiválóságának, hanem a rendezési akció összehangolt, nagyszabású, komplex jogi-műszaki jellegének szól.¹ A terv helybeli értékelése mindvégig igen ellentmondásos volt. A gyöngyösi képviselő-testület 1918 elején határozatban mondott köszönetet Warga Lászlónak az egyhangú szavazással elfogadott rendezési terv „beosztásának praktikus volta, az egészségügyi és forgalmi érdekeknek tudatos és helyes érvényre juttatása” miatt.² A helyi sajtóban

-
- 1 *Piskóty-Szabó Ferenc*: Városépítés – városrendezés. A magyar városépítés története. In: Magyar városok. Bp., 1941. (Városi és Vármegyei Szociográfiák, 14.) 58. p; *Sós Aladár*: A magyar városrendezésről. In: Weiner–Valentiny–Visontai: Sztálinváros, Miskolc, Tatabánya. Városépítésünk fejlődése. Bp., 1959. 11. p; *Hermány Géza*: Városrendezési törekvések a felszabadulás előtt. In: Vidéki városaink. Szerk. Borsos József. Bp., 1961. 395, 401. p; *Eperjessy Kálmán*: Városaink múltja és jelene. Bp., 1971. 164. p; *Körner Zsuzsa–Nagy Márta*: A városrendezési szabályozások története Magyarországon. [Bp.], 2004. (a továbbiakban: *Körner–Nagy*: i. m.) 63, 70, 78–79, 87. p.
  - 2 Heves Megyei Levéltár (= HML) V-171 Gyöngyös város levéltára, Gyöngyös város képviselő-testületének iratai (közgyűlési jegyzőkönyvek) (=V-171) 31. IV/35

ugyanakkor már hónapokkal a terv elfogadása előtt napvilágot láttak erősen eltérő vélemények is. A Hevesmegyei Lapok szerint például Warga „művész lelke olyant alkotott, amely túlnőtt azokon a kereteken, melyeket a gyöngyösi igények és viszonyok megkívánnak és megengednek. A műépítész úr [...] papírra vetette nagy tehetségének legszebb produktumát, egy tündérálmot, mely sajnos csak álom marad, de a mostani viszonyok mellett megvalósulni nem fog, vagy csak úgy, ha keresztülgázolunk méltányosságon, jogon és igazságon, ha tönkreteszünk egzisztenciákat és koldusbotra juttatjuk magát a várost”.³ A helyi életmódból, gazdálkodásból eredő szükségleteket figyelmen kívül hagyó, a tulajdonviszonyokat túlságosan megbolygató, a történeti fejlődéstől idegen új városszerkezet kialakítására törekvő, s mindezek érdekében a várost és a lakosságot anyagilag túlzottan megterhelő elgondolás – egy helyidegen mérnöki racionalitás vagy a realitástól elszakadt esztétizáló szemlélet produktuma – így jelent meg a tervezet a húszas évek közepéig sokszor elhangzó, esetenként a későbbi irodalomban is megismételt kritikus értékelésekben.⁴

E tanulmány célja természetesen nem egyik vagy másik álláspont igazolása. Elemzésünkben azt óhajtjuk vizsgálni, hogy a városrendezési terv, illetve annak 1923-ig sokszor módosított, bővített változatai milyen társadalom- és várospolitikai célkitűzéseket, „tudományosan” meghatározott környezeti normákat, esztétikai elveket, egyéni- és csoportérdekeket kívántak érvényre juttatni; az egyes helyi és külső hatóságok, ezek műszaki szakemberei, a rendezés által érintett lakosság hogyan, milyen eszközökkel törekedtek elképzeléseik, elveik, érdekeik érvényesítésére. A tervben megfogalmazott célokkal, elvekkel való azonosulást vagy azok negligálását jellemzően mutatja, ahogyan a helyi építésügyi hatóságok egyedi döntéseikben – például az építési engedélyek kiadása során – azt alkalmazták, az ahhoz való igazodást megkövetelték, avagy szemet hunytak az eltérések felett. E politikai célok, tudományos-esztétikai ideálok, tulajdonjogi-gazdasági megköttöttségek, privát és csoportérdekek a tűzvést követő évek

---

3 Hevesmegyei Lapok, (= HL) 1917. október. 24. 1. p.

4 n. n.: Gyöngyös városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1951. 3–4. p; Gyöngyös – helytörténeti olvasókönyv. Szerk. Füköb Levente–B. Gál Edit. Gyöngyös, 2003, 207. Más helytörténetész szerzők értékes alkotásnak tartják a tervet: *Molnár József*: Gyöngyös településszerkezete. In: Mátrai Tanulmányok (= MT), 3. (1997) 21–53. p (a továbbiakban: *Molnár J.*: i. m.); *B. Gál Edit*: Gyöngyös városképi alakulása 1917–1937 között. KOR-TÉR-KÉP II. In: MT, 5. (2001) (a továbbiakban: *B. Gál E.*: i. m. /2001/) 265–298.

során a rendezési terven keresztül formálták át a városi teret, Gyöngyös utca- és telekszerkezetét.⁵

Az 1917. május 21-én kiütött tűzvész következtében a városban és a vele összenőtt Gyöngyöspüspöki községben két nap leforgása alatt a melléképületeken túl 580 lakóház égett le. A tűz a középületek, intézmények jelentős részét is károsította: leégett a város Szent Bertalanról elnevezett főtemploma, a nagyobbik zsinagóga, a főtér két szállodája, számos banképülete, boltjai, a tűzoltólaktanya, a város éttermei, a Katolikus Legényegylet székháza, a szegényasszonyok intézete és a hozzá csatlakozó Szentháromság templom, a zsidó menház, jelentős károkat szenvedett több iskolaépület is. A tűzvésznek tizenegy halottja és huszonöt sebesültje volt. Az anyagi károkat felmérő helyi bizottság szerint a két településen (kerekítve) ingatlanokban 9,785.000 korona, ingóságokban 11,483.000 korona kár keletkezett.⁶ A hajléktalanná vált lakosok száma négy- és hatezer között lehetett, a pontos szám ismeretlen, a károsultak számát a hatóságok valószínűleg sosem mérték fel pontosan.⁷

A tűz közvetlen okaiként a kitörés másnapján lefolytatott vizsgálat és a tűzrendészeti felügyelő jelentése is a kórházi mosókonyha kéményének szabálytalan megoldását és a száraz, igen szeles időjárást jelölte meg.⁸ Az utóbbi azonban arra is kitért, hogy a tűzvészért közvetve a város urbanizációs hiányosságai és az elavult építkezési mód voltak okolhatók; három fő okként

-
- 5 A tűzvészről, illetve az újjáépítésről eddig megjelent tanulmányok a politika- és eseménytörténetre összpontosítottak, nem érvényesítették a várostervezés-történet szempontrendszerét: *Heiszler Vilmos*: Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész országos hatása. In: *Tanulmányok Gyöngyös-ről*. Szerk. Havassy Péter–Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984. (a továbbiakban: Havassy–Kecskés: i. m.) 547–562. p; *Misóczki Lajos*: Az 1917. évi gyöngyösi tűzvész. In: *Az Esterházy Károly Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. Tanulmányok a történettudomány köréből*, 20. (1991) (a továbbiakban: *Misóczki L.*: i. m.) 31–49. p.
  - 6 *Vargha Tivadar*: Jelentés a Gyöngyösi járás tűzrendészeti állapotáról az 1917. évben. Az 1917. évi május hó 21-én történt Gyöngyösi nagy tűzvész leírása. H. n., [1918] (a továbbiakban: *Vargha T.*: i. m.) ; Gyöngyös város Polgármesteri Hivatala, Tervtár (= GYPHT): A tűzvészben elpusztult és megsérült épületeket feltüntető térkép, 1917; A tűzrendészeti felügyelő szerint lehetséges, hogy a káradatok túlzottak.
  - 7 Heves vármegye hivatalos lapja, 1917. június 14. 143–144. p; A Város, 1917. július 1. 4–5. p; Fővárosi Hírlap, 1917. augusztus 29. 1–2. p.
  - 8 HML IV-404/a Heves vármegye levéltára. Heves vármegye alispánjának iratai. (= IV-404/a) 687/1919; *Vargha T.*: i. m. 43–45. p.

a zsúfolt és rendezetlen zsákközös településszerkezetet, a házak többségének tűzveszélyes építési módját és a vízvezeték hiányát jelölte meg.⁹

Gyöngyös 1917-ben

Gyöngyös város településszerkezetéről maga Harrer Ferenc adott érzékletes leírást a kormánybiztosság működését 1921-ben kivizsgáló Belügyminisztériumnak: „... a régi Gyöngyös város magva [...] tulajdonképpen két, egymásra merőleges irányú, s egymást [a] Szent Bertalan templomnál metsző főútvonal mentén alakult ki. E két főútvonalon kívül a belső városrésznek, egy-két keskeny, rövidebb utcavonalon kívül utcája alig volt, ellenben e két főútvonal mellett [...] keskeny, egy kocsinyomnál alig szélesebb, szeszélyesen vezetett sikátorok egész hálózata alakult ki.”¹⁰ A rendkívül szűk határú, de lendületesen növekvő népességű városban a külső telekosztások lehetetlensége miatt – illetve a jobbágytelkenként kivetett adó megkerülésére törekedve – a 18. századtól alakultak ki e zsellér- vagy zsákközök. Az utcára néző ház mögé – akár százötven-kétszáz méter mélységben – összefüggően épült be egymás után öt-hat család háza, előttük az udvar területéből a telek kapujának eltávolításával létrejött három-négy méter széles sikátor húzódtott.¹¹

1910-ben az 18.314 lelket számláló rendezett tanácsú városban 2581 lakóépület állt, ezek közel 95%-a földszintes volt, a többi 5% egy híján mind egyemeletes. (1917-ben a főtéren már három kétemeletes ház állt.) A magánlakóházak 45%-a kőből vagy téglából, 17,5%-a kőalapzaton vályogfalakkal, 35%-a vályogból épült. A statisztika szerint a házak túlnyomó többségének zsindeleteteje volt (85%).¹² 1917-ben a fennálló 73 zsellérköz foglalta el a négy negyedre osztott város második és harmadik negyedének, az észak-déli úttengelytől keletre eső városterületnek nagy részét. Sok köz vakon végződött, a keresztutcák hiánya nehézkessé tette

---

9 Ezeket a más hazai kisvárosokban sem ismeretlen hiányosságokat az országos műszaki lapok tudósításai is hevesen ostromozták, elsősorban a vízvezeték hiányát emelve ki: Közmunka, 1917. május 20. [sic!] 2–4. p.; Vállalkozás, 1917. május 26. 7. p.; Városok Lapja, 1917. május 26. 155–156. p.; Vállalkozók Lapja (= VL), 1917. május 30. 1. p.; Építő Ipar – Építő Művészet, 1917. június 24. 153–156. p.

10 Budapest Főváros Levéltára XIV.31 Harrer Ferenc iratai. (= BFL XIV.31) 3. d. 2/13.

11 Molnár J.: i. m. 29–32. p.

12 A magyar városok statisztikai évkönyve. I. köt. Szerk.: Thirring Gusztáv. Budapest, 1912. 1918-ban csak 16.251 lakost írtak össze a városban, a csökkenés bizonyára elsődlegesen a háborús besorozásoknak tudható be, ld. Gyöngyösi Újság, 1918. május 26. 4. p.

Gyöngyös térképe a tűzvészben károsult házak feltüntetésével.
Vargha Tivadar: Jelentés a Gyöngyösi járás tűzrendészeti állapotáról
az 1917. évben. H, n., [1918] c. művének melléklete. (részlet)

a városon belüli közlekedést. A zsákközökben sok ház építésmódja az elemi tűzbiztonsági szabályoknak sem felelt meg: az egymás mellé épült házak között nem húzódtak tűzfalak, a padlások 90%-át csak deszkafal választotta el egymástól. Az itt élők – főképpen a mezőgazdaságban, a szőlőművelésben foglalkoztatott munkások – a szénát, szalmát, almot, szőlővesszőt részben a padláson, részben a kis udvarokon emelt deszkafészerekben tárolták. A tűzvész során a szűk közökben e házakhoz alig lehetett hozzáférni, a zsúfoltság és a tűzveszélyes építésmód miatt pedig a lángok igen gyorsan átterjedtek egyik épületről a másikra.¹³

A tűzvész pusztításának harmadik okaként az egykorú értékelések a vízhiányt, a vezetékes vízellátás megoldatlanságát említették. A vízmű és a vízvezeték létesítése már a 19. század utolsó éveitől része volt a polgármesterek programjának, 1917-ig több kísérletet, vizsgálatot, próbafúrást is elvégeztek, a képviselő-testület és a tanács egyetértésének híján azonban még a tervezés sem indultatott meg.¹⁴ A tűzvész idején – számos nála jelentősebb magyar város mellett – így Gyöngyös sem rendelkezett vízművel, vízvezetékkel – a vizet kilencvenhat közkút szolgáltatta.

A fenti urbanizációs hiányosságok miatt – más hazai városokhoz hasonlóan – Gyöngyös 18–19. századi történetének is visszatérő eseményei voltak a tűzvészek.¹⁵ A 19. század második felétől a tüzesetek által sújtott területek újjáépítésénél a város már törekedett a rendezettebb utcahálózat kialakítására, a tűzbiztos építkezés megkövetelésére. Az 1894-ben hatályba lépett új építési szabályzat a belső városrész új épületeinél az utcasorban való, szilárd anyagokból, tűzfalal, tűzbiztos tetőzettel való építkezést, téglakémények alkalmazását írta elő, és tilalmazta nagyobb mennyiségű éghető anyagnak az udvarokon való tárolását is. A már álló épületek tűzrendészeti szempontoknak megfelelő átépítését azonban nem tette, nem tehetette kötelezővé.¹⁶ Az előzőeknél nagyobb pusztítással járó 1904-es tűzvész után a képviselő-testület egyértelműen megfogalmazta, hogy a leégett terület biztonságos újjáépítése csak a meglévő városszerkezet felszámolása

---

13 Vargha T.: i. m. 4–6. p.

14 HML V-171/30 XIX/215.

15 Fazekas Csaba: Város és tűzvész az újkori Magyarországon (a korabeli Miskolc története alapján). In: Város és társadalom a XVI–XVIII. században. Szerk. Faragó Tamás. Miskolc, 1994. 99–107. p. Gyöngyösön a 19. század közepétől 1917-ig hat jelentősebb tud a helytörténeti irodalom, ld. Molnár József: Gyöngyös, a tüzek városa. In: A Gyöngyösi II. sz. Általános Gimnázium Értesítője. 1967/68. Gyöngyös, 1968. 8–13. p.

16 HML IV-413/17 Heves vármegyei és községi szabályrendeletek gyűjteménye, Gyöngyös város szabályrendeletei. 30. A fakémények azonnali elbontását viszont elrendelte.

arán lenne lehetséges.¹⁷ A városi mérnök szabályozási terve a korábbi síkátoros struktúrát egy, a város észak-déli főútjával párhuzamos hosszú utca és négy arra merőleges, rövidebb keresztutca által alkotott raszterrel váltotta fel. A rendezett területen maradó házaknak a két párhuzamos főutca egyikének vonalára kellett kiépülniük, hogy a közök mentén kelet-nyugati irányban sorakozó házsorok sokaságát három észak-déli irányú házsor váltsa fel. Ezen túl azonban az egyes telkek beépítésének módját, illetve a beépítettség mértékét a város már nem kívánta szabályozni.¹⁸ Ez a rendezés jelentős részben meg is valósult, de mind a kisajátítási eljárások, mind az újjáépítés elhúzódott.¹⁹

Az 1917. évi tűzvész nemcsak az avult, szegényes, a korszerű infrastruktúra nélkülöző zsákközös utcákat, negyedekeket sújtotta; az aszfaltozott úttestekkel, járdákkal, villanyáramú közvilágítással ellátott főtér és főutak mentén emelkedő emeletes házak-paloták többsége is a lángok martaléka lett. Az előző évtizedben a városban végbement urbanizációs haladás e területekre koncentrált, leginkább itt volt érzékelhető. Kemény János polgármestersége alatt, 1908 után számos infrastrukturális beruházás zajlott a városban: a főtér és a négy főutca belső szakaszai, illetve néhány ezekhez kapcsolódó utca aszfaltburkolatot és járdát kaptak, alattuk az esővizet az újonnan lefektetett betoncsatorna vezette el. 1909-ben villamos telep létesült, amely a magánfogyasztás és a közvilágítás számára egyaránt termelt áramot.²⁰

A vízvezeték létesítése mellett a polgármesternek voltak egyéb, 1917-ig megvalósulatlanul maradt városfejlesztési tervei is. Ezek közül a legfontosabb a vasúti fővonal megszerzése volt: a városban a filoxeravész után, az 1900-as évektől újjáéledő bor- és gyümölcskereskedelem kibontakozását ugyanis hátráltatták a rossz forgalmi adottságok, hogy Gyöngyöst csak egy szárnyvonal fűzte rá a Budapest–Miskolc vasúti fővonalra. Kemény másik kedvenc fejlesztési

---

17 HML V-171/17 XXXIV/321.

18 HML V-101/b Gyöngyös város tanácsának iratai (= V-101/b) 331. d. CCLXXXIV. fasc; HML V-171/17 XX/208, XXV/259, XXV/260, XXVIII/272, XXXI/289, XXXIII/301, XXXIV/314, XXXIV/321; GYPHT: „A leégett városrész szabályozási térképe”, é. n.

19 *Káplány József*: A gyöngyösi nagy tűzvész. In: Gyöngyösi Kalendárium (= GyK), 1. (1909) 70–79. p.; HML V-101/b 326. d. CCXCI/34 fasc. Az 1904 után kialakított tömböket az 1917-es tűzvész megkímélte, egy tudósítás ezt a tűzbiztos építkezés eredményének, a tűzrendészeti felügyelő azonban az ott védekező tűzoltók helytállásának tulajdonította, ld. Építő Ipar – Építő Művészet, 1917. június 24. 153–156. p.; *Vargha T.*: i. m.

20 *Stiller János*: Gyöngyös leírása. In: GyK, 1. (1909) (a továbbiakban: *Stiller J.*: i. m.) 166–186. p.; *B. Gál Edit*: Gyöngyös belvárosának városképi alakulása a századelő éveiben. KOR-TÉR-KÉP I. In: MT, 4. (2000) (a továbbiakban: *B. Gál E.*: i. m. /2000/) 143–159. p.

elképzelése a Mátra idegenforgalmi lehetőségeinek hasznosítása, Mátrafüred üdülőteleppé, „Budapest egyik legközvetlenebb kirándulóhelyévé” alakítása volt. Ez szintén a közlekedési lehetőségek javítását igényelte, amihez a Gyöngyös–Mátrafüred villamosvonal kiépítésén túl a gyöngyösi vasútállomás kibővítésének, sőt egy teljesen új építésének az igénye kapcsolódott.²¹

Ezen távlatos tervek között a gyöngyösi belváros rendezése, a tűzveszélyes, alacsony színvonalú beépítéssel rendelkező területek tervszerű szanálása nem szerepelt. Rendezési munkálatok a városban – bár Kemény 1911-ben már a „városrendező térkép” elkészítésének szükségességéről írt – csak a rendszeresen előforduló katasztrófák után zajlottak.²² A belváros zsákközös részeinek rendezése, szanálása olyan léptékű jogi, pénzügyi problémákat is felvető feladat volt, amelyre – amíg rá nem kényszerült – a város nem vállalkozott. A polgármester programadó írásában ez még távlati célként sem jelent meg; a belváros átfogó rendezésének gondolatával csak egy kifejezetten utópikus, százezer lakosú modern kereskedelmi és ipari központtá fejlődött Gyöngyöst vizionáló cikkben találkozhatunk.²³ Kemény terveiben mindössze egy olyan, az újonnan létesült közintézmények (például a főgimnázium) közelében elhelyezkedő, kertváros-jellegű villanegyed kialakítása szerepelt, amely lehetőséget adott volna a városi elitnek a belvárosból való kihúzóására.²⁴

A tűzvész után

A gyöngyösi képviselő-testület a közvetlen katasztrófa-elhárításon túlmutató feladatokkal a tűz kitörése után egy héttel kezdett el foglalkozni. A számos megválasztott bizottság közül feltűnően hiányzott egy olyan, a város újjáépítésével és rendezésével foglalkozó testület, amelyet az 1904-es tűzvész után is alakítottak.²⁵ Úgy vélték, ez a feladat meghaladja képességeiket, lehetőségeiket: a városnak „a tűzvészből eredő összes ügyei, s különösen a város rendezése

---

21 *Kemény János*: Gyöngyös a múltban, a jelenben és a jövőben. In: GyK, 3. (1911) (a továbbiakban *Kemény J.*: i. m. /1911/ 90–110. p.

22 Barna Dezső városi főmérnök állítólag már a tűzvész előtt kidolgozott egy korszerű szabályozási tervet. E terv elkészültét bizonyító adatot egyelőre nem sikerült fellelni. Ld. *A Város*, 1917. július 1. 4–5. p.

23 *Mártonffy Lajos*: Gyöngyös, mint vasúti gócpont. In: GyK, 5. (1913) 138. p.

24 *Kemény J.*: i. m. /1911/ 110. p.

25 HML V-171/30 X/112

Gyöngyös látképe a ferences templom tornyából, 1917. május után.
Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtár, ltsz.: 68.66.

és szabályozása kérdéseinek önálló intézésére, s határozatok hozatalára” egyhangúlag fel is kérték a kormányt egy kormánybiztos kinevezésére.²⁶ A rekonstrukciót tehát – akár a városi autonómia korlátozása árán – közvetlen állami vezetés alá kívánták helyezni. A katasztrófa léptékét, a háborús helyzetet (anyag- és munkaerőhiány, a gazdaság militarizálása, szállítási nehézségek), illetve a megfelelő városi apparátus hiányát (a mérnöki hivatal szakszemélyzete mindössze egy főmérnökből és egy útmesterből állt²⁷), valamint a helyi építőipar

---

26 HML V-171/30 X/133

27 Gyöngyös város Polgármesteri Hivatala, Gyöngyös város Mérnöki Hivatala iktatott iratai (= GyvMH) 239/1917, 51/1920. Köszönöm Németi László főépítész úrnak és munkatársainak az iratanyag kutatásához nyújtott segítségét.

korlátozott kapacitását tekintve ez racionális döntésnek tűnik. Mindez nem zárja ki, hogy a városigazgatás ne tett volna kísérletet egy rendezési terv önálló megalkotására: a polgármester június közepi nyilatkozata szerint nemcsak Barna Dezső városi mérnök, de ő maga is kidolgozott egy – térképen ábrázolt – tervezetet, amelynek elsődleges célja a túlzásúfolttság megszüntetése, illetve a tűzbiztonság és a vízkérdés megoldása volt.²⁸

A már csak ügyvezető kormányként működő Tisza-kabinet 1917. május 26-i ülésén, a belügyminiszter javaslata alapján, gr. Keglevich Gyula Heves megyei főispánt nevezte ki miniszteri biztossá a „Gyöngyös város leégett részének helyreállítása körül felmerülő összes teendők és intézkedések egységes irányítására”. A minisztérium a tervezőmunkát elsődlegesen a saját állományába tartozó, illetve a más állami szervekhez (pl. az egeri Államépítészeti Hivatalhoz) beosztott szakértőkkel, mérnökökkel kívánta elvégeztetni.²⁹

Ezzel egy időben a Magyar Városok Országos Kongresszusa is bejelentette készségét, igényét az újjáépítéssel kapcsolatos városrendezési, közművesítési feladatok meghatározására, megtervezésére. A szervezet gyöngyösi születésű igazgatója, Várhidy Lajos az általa szerkesztett Városok Lapja május 26-i számában segélyakció megindítása helyett inkább a kongresszus által képviselt városok városrendezési, műszaki szakértőinek az újjáépítésében való közreműködését javasolta.³⁰ A Bárczy István fővárosi polgármester elnökletével több évi viszonylagos passzivitás után éppen 1917 tavaszán aktivizálódó, a hazai polgárság, a magyar városok képviselőit felvállalni kívánó kongresszus számára a gyöngyösi újjáépítés jó alkalmat kínált annak bizonyítására, hogy ez az a szervezet, amelyik képes a várostervezéssel, rendezéssel kapcsolatos újszerű és kevesek által birtokolt szakismeretek mozgósítására.³¹ A városok és a vármegyei igazgatás régi keletű ellentétére utalva, az újjáépítés sajátosan városi ügyétől úgymond a városi autonómia védelmében is távol kívánta tartani a megyei hatóságokat és szakembereket.

---

28 Vállalkozás, 1917. június 16. 2–3. p. A polgármester úgy vélte, hogy a rendezés alá kerülő területen álló 1370 ház és melléképület 569 telkéből az újonnan kialakítandó 59 telektömbben mintegy 300 utcai fronttal bíró telek kaphat majd helyet. Ezek a számok alig térnek el Warga László szeptemberi tervének adataitól, amely a középületeken túl 54 új telektömböt tüntet fel.

29 MOL K 27 Miniszterelnökség, minisztertanácsi jegyzőkönyvek (= K 27) 1917. május 26. 44. pont; HML IV-404/a 687/1919.

30 Városok Lapja, 1917. május 26. 155–156. p.

31 A szervezetről ld. *Csizmadia Andor*: A városok szövetkezése. In: Állam és Igazgatás, 34. (1984) 9. sz. 836–845. p; *Breinich Gábor*: A magyar városok szövetkezése a dualizmus korszakában. In: Tanulmányok Budapest Múltjából, 25. (1996) 85–113. p.

A szervezet képviselői hamar felvették a kapcsolatot a gyöngyösi vezetőkkel, megkezdték a lobbizást a minisztériumokban. Az újjáépítéssel kapcsolatos főbb feladatok meghatározása céljából – az illetékes műszaki szakigazgatási szervek vezetői és mérnökei, fővárosi szakértők, illetve a városi főmérnök és a polgármester részvételével – június 17-én Gyöngyösön „szakértekezletet” rendeztek.³² A kongresszusnak kapóra jött Esterházy Móric kormányának június 15-i megalakulása: ez egyrészt maga után vonta Keglevich lemondását, másrészt a miniszterre kinevezett Vázsonyi Vilmos révén közvetlen kapcsolatot tudtak teremteni az illetékes kormánytagokkal. A június 20-i minisztertanácsi ülés a megüresedett posztra ki is nevezte Harrer Ferenc fővárosi tanácsnokot, a kongresszus alelnökét – elvben elődjénél szélesebb, kormánybiztosi felhatalmazással.³³

Óbuda egykori polgármesterének fia, Harrer Ferenc jogi diplomájának megszerzését követően, 1896-ban a kisajátítási ügyek előadójaként kezdte pályáját a főváros magánépítési ügyosztályán. Ettől kezdve mindvégig elsődlegesen városrendezési kérdésekkel foglalkozott. 1911-ben tanácsnokká választották, és ő lett az újonnan szervezett városrendezési és építési ügyosztály vezetője is. Tagja volt Bárczy István szűkebb szakértői csapatának, a polgármester nevéhez fűződő várospolitikai reformokat előkészítő és végrehajtó „agytrösztnek”. 1908-as, Bárczyval közösen jegyzett könyve elsőként fogalmazta meg a főváros körüli települések becsatolásának, Nagy-Budapest kialakításának programját.

Harrer nemcsak a gyakorlati közigazgatásnak és városrendezésnek volt szakembere, hasonlóan jelentős elméleti munkássága is. Az 1896-ban kiadott, a kisajátítási jogról szóló doktori értekezését számos tanulmány követte, előbb főként a „Huszadik Század”, majd 1908-tól a saját szerkesztésében meginduló, igen színvonalas „Városi Szemle” hasábjain. Szűkebb szakterületei a közigazgatástan, a közigazgatási jog, a városrendezés jogi kérdései voltak, de műveiben a közigazgatási problémákat az általános társadalmi folyamatokkal összefüggésben, szociológiai szemlélettel tárgyalta.³⁴

---

32 Városok Lapja. 1917. június 2. 161–162. p; 1917. június 30. 185–187. p.

Ilyen értekezletet a belügyminiszter június 13-i rendelete a főispán-miniszteri biztossal akart összehívni, a minisztériumi szakemberek hangsúlyos részvételével, ld. HML IV-404/a 687/1919.

33 MOL K 27. 1917. június 20. 3. pont.

34 Jórészt feltáratlan munkásságának ezt az aspektusát emeli ki: *Nagy Endre*: Harrer Ferenc, a magyar közigazgatás-szociológia megalapítója. In: *Állam és Igazgatás*, 27. (1977) 8. sz. 732–743. p. Ld. még memoárjának első részét: *Harrer Ferenc*: Egy magyar polgár élete. I. köt. (a továbbiakban: *Harrer*, 1968.) Bp., 1968.

A minisztertanácsi előterjesztés szerint a kormánybiztos különleges jogköreire elsődlegesen Gyöngyös rendezése, építési szabályzatának megalkotása, a vízvezeték és a csatornahálózat kiépítése érdekében volt szükség. Harrert – úgy vélték – városrendezési tapasztalatai teszik alkalmassá a hivatal ellátására. A kormánybiztosi felhatalmazás a tűzvésszel összefüggő ügyekben gyakorlatilag a város önkormányzatának felfüggesztését jelentette, feljogosította Harrert a városi tanácsnak, illetve az egyes városi tisztviselőknek szóló közvetlen utasítások kiadására is. A gyöngyösi kormánybiztos jogállását utólagosan kodifikáló 1918:XXIII. törvénycikkben az önkormányzat pusztán konzultatív testületként jelent meg: a kormánybiztos „hatáskörébe tartozik különösen a város szabályozási és beépítési tervének, valamint építési szabályzatának a városi képviselő-testület meghallgatásával és a belügyminiszter jóváhagyása mellett való megállapítása. [...] A kormánybiztos által megállapított szabályozási terveket és szabályzatokat a kormánybiztos működésének megszűnése után is csak a belügyminiszter jóváhagyásával lehet módosítani.” (1§)

A tisztség elvállalásakor Harrer Ferencet elsősorban nem „helyi érdekű” ambíciók vezették: „...különösen csábító volt számomra az a lehetőség, – írja visszaemlékezéseiben – hogy alkalmam nyílik a városépítés terén húsz éven át végzett tanulmányaim és szerzett tapasztalataim alapján a modern városépítés jogi és pénzügyi alapjait általában megvetni.”³⁵

A kormánybiztosi kinevezéstől a fővárosban élvezténnél kiterjedtebb jogosítványokat, nagyobb cselekvési szabadságot, illetve egy korszerű, később országosan is érvényesíthető városrendezési jogszabály kidolgozásának a lehetőségét remélte. A rendezésnek tehát Harrer törekvése szerint az egyedi gyöngyösi feladatok jó megoldásán túl egyúttal példaszerűnek is kellett lennie, a lehetőséget kellett teremtenie jogi, eljárási, technikai újdonságok „kipróbálására”, bevezetésére.

1917. július 1-jén a városi képviselő-testület előtt a kormánybiztosi program ismertetését Harrer maga is a „mintaváros” képével zárta: „...munkatársaimmal együtt az új, a legnagyobb fejlődési lehetőségekkel bíró Gyöngyöst kívánjuk megteremteni, de nem egy idegen világot, hanem Gyöngyöst; ezt a feladatot meg akarjuk oldani műszakilag tökéletesen, művészileg szépen, pénzügyileg gazdaságosan és mindenekfelett a végrehajtásnál a közérdekűség teljes érvényesítésével. Ha szándékunk valóra válik [...] nemcsak Gyöngyösnek biztosítunk egy szebb jövőt, hanem mintát is alkotunk a magyar városok

---

35 *Harrer*, 1968. 208–209. p.

újjáteremtése számára.”³⁶ Az ezt megelőzően ismertetett program ugyanakkor nem tekinthető a városra ráoktrojált, a helyi igényektől, szándékoktól idegen koncepciónak, hiszen az szinte minden fontos pontjában a gyöngyösi városi főmérnök, Barna Dezső és az egri Államépítészeti Hivatal főnöke, Légmán Imre által a két héttel korábbi „szaktanácskozásra” összeállított elaborátumon alapult.³⁷ A megoldandó feladatok körét a helyi mérnökök határozták meg, a megoldás módjainak, jogi és technikai részleteinek a kidolgozása, az állami finanszírozás formájának a meghatározása maradt Harrerre és az általa mozgósított, jórészt fővárosi szakértőkre.

Légmán és Barna is elkerülhetetlennek tekintette a városszerkezetet jelentős mértékben modernizáló rendezést, a zsákközök felszámolását. Ezek helyén teljesen új utcahálózat létesítését és ennek megfelelően az érintett területek újraparcellázását tervezték. Számoltak azzal is, hogy mindezek következtében a tűzkárosult lakosság egy része nem tud majd régi lakóhelyére visszaköltözni. Számukra addig beépítetlen területeket kívántak felparcellázni: a Marhavásártér mellett elsőként vetették fel a várostól délre eső, az egri érsek tulajdonát képező, ún. Érsekföld ilyen célra való megvételének a szükségességét is. A polgármester a Marhavásártéren ekkor és korábban is a jómódú polgárság kertvárosát kívánta létrehozni, Légmánék ezzel szemben ezt a területet az életmódjuk miatt nagyobb telkeket igénylő gazdáknak szánták, a város belső – rendezett, közművesített, tehát értékesebbé váló – kisebb telkeit akarták „az intelligencia, a tisztviselők és iparosok” házáinak fenntartani. A Gyöngyösön átvonuló, szabályozatlan Belső-Mérges patakot el akarták terelni a város területéről, hogy a feltöltött patakmeder helyén további parcellázható területeket nyerjenek. A rendezési terv kidolgozását előkészítendő, Légmán és Barna javaslatot tett néhány olyan, általában az építési szabályzatok elemét képező paraméter meghatározására, amelyeket az elavult gyöngyösi szabályrendelet nem, vagy a már beépített rész mentesítésével szabályozott. Az utcák szélességei mellett – a törpe-telkek felszámolása érdekében – a minimális telekméretet és a házak utcai homlokzatának minimális hosszát is meg kívánták szabni, a városterületet – a központ városias karakterének

---

36 HML V-171/30 XIV/142.

37 GyvMH 239/1917 (véltetően Barna Dezső széljegyzeteivel); BFL XIV.31 3. d. 2/2. (Harrer Ferenc széljegyzeteivel) Sem a műegyetemi diplomájának megszerzése után, 1902-ben rögvest Gyöngyös város szolgálatába álló Barna Dezső, sem a jó tíz évvel idősebb, 1905 óta az egri Államépítészeti Hivatalt vezető, a városban építészti tevékenységet is folytató Légmán Imre részletes pályafutását nem ismerjük. Adataikat ld. Heves vármegyei ismertető és adattár. Szerk.: Ladányi Miksa. Bp., 1936. 427. p.; HML IV-404/a/187 3362/1921

biztosítása céljával – emeletszám szerint elkülönített építési övezetekre akarták osztani, sőt, rendezett városképre törekedve, még egy meghatározott építészeti stílushoz való alkalmazkodás előírását is kívánatosnak tartották.

Az első hónapok újjáépítési elképzeléseiben – a Belügyminisztérium június közepi direktívájától Harrer kormánybiztosi programjáig – a városrendezési terv kidolgozása mindvégig az új építési szabályzat megalkotásával, a vízvezeték- és a szennyecsatorna-hálózat kiépítésével együtt, egy átfogó, a tűzvész keletkezését okozó urbanizációs deficitet egészében felszámoló rendezési művelet elemeként jelent meg. (A végleges utcahálózat kialakítása előfeltétele volt a közművesítésnek.) Az újjáépítésről rendelkező 1918:XXIII. törvény a rendezési terv és az építési szabályzat elkészítése mellett a közműveknek csak a tervezését vonta a kormánybiztosság feladatkörébe (2.a§), tehát a jóval nagyobb költséget jelentő kiépítésükre már nem biztosított állami forrást, azt a városnak kellett volna finanszíroznia – esetleg kölcsönökből, ahogyan ez az 1879-es szegedi árvíz után történt. Mindazonáltal az új építési szabályzat és a vízvezetéki tervek is csak 1923 elejére készültek el, amikor a leégett házak jelentős része már újjáépült.³⁸ Az utóbbi kiépítését majd csak az 1926–27-es II. Speyer-kölcsön tette lehetővé, a csatornázás egészen az 1960-as évekig várattott magára.³⁹

A rendezési terv

Harrer 1917. július 21-én adott megbízást Warga Lászlónak egy Gyöngyös és Gyöngyöspüspöki területére kiterjedő városrendezési terv kidolgozására.⁴⁰ Warga a főváros III. ügyosztályán beosztottja, „rég, kipróbált munkatársa” volt Harrer Ferencnek, akivel az előző évek jelentős budapesti várostervezési munkálataiban, így a Tabán, Kelenföld és az alsórákosi rétek új rendezési terveinek kidolgozásában is együttműködött. Az utóbbi két területen az előző századból örökölt sematikus, zártudvaros bérházak építését lehetővé tevő szabályozást váltották fel Warga művei, amelyekeken egyszerre jelent meg az átgondoltabb, hierarchizált úthálózat, a lazább, egészségesebb lakásépítést lehetővé tevő beépítési mód és helyenként

---

38 HML V-171/34 II/46; MOL K 150 Belügyminisztériumi levéltár, Belügyminisztérium. Általános iratok. (= MOL K 150) IV. 29/e t. 3501. cs.

39 Az új építési szabályzat hiányán enyhített, hogy a rendezési terv a beépítésmód paramétereit is megadta. A város képviselő-testülete mindenesetre már 1918. december 18-án kérte a szabályzat sürgős kiadását, ld. HML V-171/31 XLVIII/355.

40 BFL XIV.31 3. d. 2/13.

a monumentális városképet célzó nagyvonalú téralakítás. A vidéki városokban adódó különféle feladatok sem lehettek ismeretlenek a számára: 1911-ben Brassó, 1918-ban Kassa rendezésének, 1917-ben pedig egy váci családi házaspár telep tervezésének pályázatán nyerte el – társtervezőkkel közösen – a legjobb helyezést. Warga a két világháború közötti időszak hazai várostervezésének egyik meghatározó alakja lett. Az 1920-as években számos vidéki város rendezési tervét dolgozta ki, az évtized végétől pedig ő lett a diszciplína első magyarországi professzora.⁴¹

A kormánybiztosság fennállása alatt sem a település természeti és társadalmi viszonyait átfogóan vizsgáló – az angolszász–frankofón elméletben ekkorra már gyökeret vert – városfelmérés, survey, sem írásba foglalt tervezési program nem készült, de még a népességszám várható alakulására vonatkozó becslést sem ismerünk. Arról sem tudósítanak a források, hogy Warga a terv kidolgozása során bármilyen hivatalos konzultációt folytatott volna akár a kormánybiztos mellé rendelt véleményező bizottsággal, akár a városi polgárság szervezeteivel, városi vezetőkkel. A rendezést előkészítő munkálatok alatt – annak ellenére, hogy a feladat komplexebb voltával tisztában lehettek – Harrerek Gyöngyösön kartográfiai jellegű tevékenységet, a földrajzi viszonyok felmérését értették: az addig hiányzó, háromszögelésen alapuló pontos várostérkép és a magassági viszonyokról tájékoztató rétegvonalas térkép elkészítését.⁴² Program-elemeknek így leginkább a június 17-i szaktanácskozás Légmán Imre és Barna Dezső tervezetén alapuló határozataiban és Harrer gyöngyösi bemutatkozásakor a kormánybiztos, illetve a polgármester által tartott beszédekben foglaltak tekinthetők.

A rendezés elsődleges feladata a polgármester szavaival az „egészséges, modern, bővizű, jó levegővel, széles utcákkal és fásított terekkel rendelkező vidéki központ” megteremtése volt. A 19. század utolsó negyedétől a főváros,

---

41 Csonka Pál: Warga László élete és munkássága. In: *Építés–Építészettudomány*, 10. (1978) 3–4. sz. 363–379. p; *Korompay György*: Emlékezés Warga László városrendezési munkásságára. In: *Városépítés*, 20. (1984) 5. sz. 27–31. p; Csonka Pálné emlékezései édesapjáról. Kaiser Anna bevezetőjével. In: *Lapis Angularis*. II. köt. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből. Szerk. Hajdú Virág–Prakfalvi Endre. Bp., 1998. 231–271. p.

42 Vö. *Szesztay László*: A városépítés előmunkálatai. Bp., 1909. (A Városok Kongresszusa azévi ülésén elhangzott előadás). 10–14. p. Harrer Raymond Unwin „Town planning in Practice” című kézikönyve révén a „survey” mibenlétével is tisztában lehetett. Ld. *Lugosi András*: Az urbsból való ember. In: *Szívvel és tettel. Tanulmányok Á. Warga László tiszteletére*. Szerk.: Horváth J. András. Budapest – Salgótarján, 2008. 281–283. p.
Az elkészült új várostérkép: MÉM ltsz. 2006.08.19.1. A rétegvonalas térkép megtalálható: GYPHT.

illetve számos nagyobb vidéki város által érvényre juttatott alapvető környezeti standardok (szabályozott utcahálózat, közművesítés) meghonosítása volt a cél, amire Gyöngyösön a háború előtti városszépítő politika még nem volt képes, de amelyeket a katasztrófa után a városon az országos műszaki sajtó mellett a helyi lapok is számon kértek.

A Warga László számára kitűzött feladatot mai kifejezéssel városrekonstrukciónak nevezhetjük. A város magjában, történeti központjában kellett a tervezőnek beavatkoznia és a javasolt változtatások jelentős részének – a szabályozási tervek gyakorlatával szemben – nem egy hosszú, akár évtizedekre elnyúló folyamat során, hanem az újjáépítés érdekében szinte azonnal kellett megvalósulnia. Ez sok tekintetben hasonló feladatot jelentett, mint egyes felaprózott telekállománnyal, szabályozatlan városszerkezettel, tűzveszélyes építésmódú házakkal rendelkező alföldi városok 19. század első felében történt rendezése, újraparcellázása, amire leggyakrabban szintén a nagyobb tűzesetek adtak alkalmat. A polgári tulajdonjog megszilárdulását követően azonban – kivételes esetektől, például Szeged árvíz utáni rekonstrukciójától eltekintve – a magyar vidéki városokban nem zajlottak le hasonló léptékű, időben koncentráltan jelentkező újjáépítési, városrendezési munkálatok.

A gyöngyösi tervezési feladat a jelentős károkat szenvedett belső városrész korábbi rendezetlen, a kor higiéniai és tűzrendészeti normáinak meg nem felelő térszerkezetének a racionalizálása volt. Egy olyan beavatkozás, amely lehetővé teszi a fenti normáknak és a lakosság életmódjának megfelelő beépítést,

Warga László: Gyöngyös város rendezési terve, 1917. szeptember.
Mátra Múzeum, ltsz.: 95.27/1.

- 1) A status quo zsinagóga számára kijelölt első elhelyezés, 1917. november előtt
- 2) A status quo zsinagóga számára kijelölt második elhelyezés, 1917. november – 1919. január
- 3) A status quo zsinagóga számára 1919 elején tervezett, harmadik elhelyezés
- 4) A status quo zsinagóga végleges elhelyezése
- 5) Ferences kolostor
- 6) Kálmán Ignác és Vida Kálmán házai
- 7) Szent Bertalan templom

alkalmat ad a korszerű közműhálózat kiépítésére, továbbá javít a belső városrész közlekedési viszonyain, azt minden irányból átjárhatóvá teszi.⁴³ Mivel az e szempontoknak megfelelő rendezés a lakósűrűség csökkentését igényelte, a kiszoruló lakosság és az új közművek, intézmények egy részének elhelyezése céljából szükség volt a város belterületének a bővítésére is. Ezt az addig beépítetlen, mezőgazdasági hasznosítású, illetve az állatvásárok tartására szolgáló területek parcellázásával, továbbá a korábban beépítésre alkalmatlan területek (a patakmedrek és környékük) rendezésével lehetett elérni. Harrer ugyanakkor feladatának tekintette a városszerkezet modernizálásából, racionalizálásából fakadó, nem kívánt, ám várhatóan mégis jelentkező társadalmi hatásoknak (a dzsentifikációnak, a szegregáció erősödésének) a tompítását is.⁴⁴ A közlekedés terén biztosítani kellett a kibővítendő vasútállomás és a városközpont, illetve – a polgármester régi programjának megfelelően – ezek és Mátrafüred közötti jó összeköttetést. A város egyes fontos középületei a tűzvész során pusztultak el, számos, a városias életmódhoz hozzá tartozó intézmény (színház, fürdő stb.) mindaddig hiányzott – a tervben ezek megfelelő elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Helyben felmerültek bizonyos műemléki, városképi szempontok is – ezek elsődlegesen a település főtemplomának megfelelő érvényre juttatására, illetve a városközpont zárt beépítésű, városias megjelenésére irányultak. Úgy tűnik, hogy ezeknél konkrétabb városkép-szabályozási igénnyel csak a kormánybiztos és fővárosi szakértői léptek fel

1917-ben Magyarországon még nem léteztek standardok a városrendezési tervek kidolgozására, azok tartalmi és formai elemeit nem határozta meg semmilyen követelményrendszer.⁴⁵ A hazai tervezők számára mintaadónak számító nyugat-európai gyakorlatban is erősen különböztek egymástól a várostervek tartalmi jellemzői. Maga a teljes városra, a már beépített és a majdan beépítendő városterület egészére kiterjedő „általános” tervek kidolgozása is viszonylag új jelenség volt. A közterület és a magánterület elhatárolására – azaz az utcavonalak kijelölésére – és esetleg a középületek, parkok elhelyezésének meghatározására szorítókozó 19. századi „szabályozási”, „városbővítési” tervek

---

43 Egy 1923-as újságcikk így jellemezte a város új utcahálózatának kialakítása előtt fennállt közlekedési nehézségeket: a „tisztító tűz előtt [...] aki észak felé akart hazamenni, annak kétszer délfelé is kellett haladni”. Gyöngyösi Új Lap, 1923. március 24.

44 Fővárosi Hírlap, 1917. augusztus 29. 1–2. p.

45 A hazai városoknak 1937-ig nem volt kötelező ilyennel rendelkezniük, korszakunkban több, a közművesítésben, városfejlesztésben egyébként élen járó település (pl. Szombathely, Nagyváradi) sem dolgoztatott ki az egész városra kiterjedő tervet.

hagyományával szemben, elsődlegesen Németországban, ekkorra teret nyert a társadalompolitikai, közegészségügyi, városképi célok érdekében a magántelkek területhasználatát – a beépítettség mértékét, a használat jellegét – is behatóan és differenciáltan szabályozó szemlélet. Ez a várostervezés feladatát nem pusztán a fent említett standardok biztosításában, hanem ideális telek- és tömbméretek, megfelelő építésmódok előírása révén a tömeges és olcsó lakásépítkezés korszerűnek tekintett formáinak lehetővé tételében látta.⁴⁶ Jellemző volt a törekvés a forgalom, illetve a beépítés jellegének megfelelően differenciált úthálózatra, a legtöbb nyugat-európai országban jelentkezett az igény a harmadik dimenzió, a városképi megjelenés valamilyenfajta szabályozására is. Ezen új típusú városrendezési tervek legismertebb és a német előképek teljes eszköztárát felvonultató hazai példája Sopron Wälder József által 1905-ben kidolgozott terve; ennek komplexitása azonban az első világháború előtti tervek többségére, úgy tűnik, nem volt jellemző.⁴⁷

Warga 1917 szeptemberére kidolgozott műve a „korszerű” tervek közé sorolható: az új utcák, közterek határvonalainak kijelölésén túl jelentősen módosította a telekszerkezetet a beépített belterületen is, kijelölte az újjáépítendő vagy létesítendő középületek számára rezervált telkeket, meghatározta a természetes vízfolyások új, szabályozott vonalvezetését, valamint tartalmazott az építési telkek beépíthetőségére és a felépítmények jellegére vonatkozó előírásokat is.

A terv a megbízással ellentétben nem ölelte fel Gyöngyöspüspököt, de még Gyöngyös város egész területét sem, hanem csak a belső városrésznek egy, a tűzvész által elpusztított területnél kiterjedtebb részét. Ezen belül voltak található a sértetlenül maradt zsákközös területek, valamint több másik, rendezetlenül települt negyed is.⁴⁸ A terv szintén tartalmazta a város keleti szélén, a vasút vonala mentén húzódó nagy, jelentős részben beépítetlen rész (a Marhavásártér, a bezárt régi temető és a vasútállomás) területének, továbbá a nyugaton húzódó Nagypataknak, valamint északon a Gyöngyössolymossal határos Felső újváros-

---

46 A korszak máig legjobb összefoglalója: *Anthony Sutcliffe: Towards the planned city. Germany, Britain, the United States and France, 1780–1914.* New York, 1981. Az egykorú magyar irodalomból vö. *Forbáth Imre: Városok építése különös tekintettel a szociális és gazdasági szempontokra.* Bp., 1906. (a továbbiakban: *Forbáth I.: i. m.*) 21–26. p.

47 *Wälder József: Indokló jelentés Sopron sz. kir. város általános szabályozási és fejlesztési tervéhez.* Sopron, 1906. Vö. például Miskolc 1894–98 között vagy Debrecen 1907-ben kidolgozott szabályozási tervével. Ld. *Iglói Gyula: Miskolc 19. századi városrendezési tervei és építési szabályzatai.* Miskolc, 1992; *Sápi Lajos: Debrecen település- és építéstörténete.* Debrecen, 1972. 71–73. p.

48 HML V-171/31 IV/35

melléknek a szabályozását is. Az adott időpontban ez a korlátozás ésszerű volt, hiszen a rendezési terv így is felölelte azokat az épen maradt negyedeket, amelyeknek a szabályozása középtávon kívánatos volt (zsákközös részek), és az Érsekföld kivételével azokat is, ahol a városmagból kiszoruló lakosság elhelyezését tervezték.⁴⁹ Ez utóbbi terület tervének a kidolgozását Harrer szerint a vasútállomás helyének eldöntetlensége hátráltatta, mindazonáltal 1919 augusztusára Warga László már a városhoz közelebb eső északi rész rendezési tervét is elkészítette.⁵⁰ Több kisebb terület egyedi rendezését követően a város egészére kiterjedő rendezési tervet Warga végül csak 1941 májusában dolgozott ki.⁵¹

Az 1917-es terv az egyes városrészeket eltérő szinten szabályozta. A tűz által megkímélt – rendezésre a távolabbi jövőben esélyes – területeken csak az új utcahálózatot tünteti fel; a tervezett kertváros területén Warga ezen túl a telekosztást is elkészítette.⁵² A leégett negyedek és a Felső újváros-mellék területén – korszerű építési szabályzat híján az újjáépítés lehetséges kereteinek gyors meghatározására törekedve – a szabályozási és a telekhatárvonalak mellett a telkek lehetséges beépítése is pontosan meg van határozva, vagyis minden egyes telken ki van jelölve az ott felépíthető ház alaprajzi kontúrja.⁵³

---

49 Ez az 1891-es kataszteri térképet alapul vevő tervlap egy példányban található meg a gyöngyösi Mátra Múzeum (= MM) gyűjteményében, ltsz. 95.27.1. Miután a belső városrész háromszögletesen alapuló pontos felmérése befejeződött, 1917 novemberében Warga annak új, 1:1440 léptékű térképére is felfekette a szabályozási vonalakat. Ld. MM, ltsz. 95.21.1. Ezt, az előzőtől néhány részletben eltérő tervet nyomdai úton sokszorosították is. Pl. Magyar Építészeti Múzeum (= MÉM), ltsz. 2006.08.19.1. Itt köszönöm meg B. Gál Editnek a kutatásomhoz nyújtott sokoldalú segítségét.

50 BFL XIV.31 3. d. 2/13. Ez a több verzióban is kidolgozott terv nem fellelhető.

51 MM, ltsz. 95.11.1.

52 A le nem égett zsákközök felszámolását a kormánybiztos csak az újjáépítés befejezése után látta megvalósíthatónak, a törvény által lehetővé tett hatósági telekrendezés alkalmazásával. HL, 1918. április 3. 1. p.

53 A terv történeti értékelést megnehezíti, hogy Warga soha nem készítette el a hozzá tartozó műleírást, amely alapeleme volt az egykorú városszabályozási terveknek. A terv „legrészletesebb” leírása, az elhelyezni kívánt középületek egyetlen egykorú listájával így a Vállalkozók Lapja egy rövid hírében (1917. szeptember 12. 6. p.) olvasható. Gyöngyösön a terv írott magyarázatának kiadását az építkezni szándékozók már 1918 elején kérték. Harrer az 1921-es belügyminisztériumi vizsgálat alkalmával arra hivatkozott, hogy azt a terv egyes eldöntetlen részletei miatt nem lehetett összeállítani, „különben sem ez – szólt kissé elitista érvelése – a lényege a műnek, az inkább a laikusok, mintsem a szakemberek számára való.” BFL XIV.31 3. d. 2/13.

Az utcahálózat

A rendezési terv egyik fő törekvése a város „kétpólusú” térszerkezetének reformja, a szélesebb, jelentős részben aszfaltozott főutcák és a keskeny zsákközök, illetve a nagy, feltáratlan és a síkatorokkal sűrűn felszabdalt tömbök ellentétének feloldása volt. E történetileg kialakult térszerkezet helyébe egy annak főbb felhasználható strukturális elemeit megtartó, de a kor standardjainak megfelelően racionalizált, hierarchizált úthálózatot – főutak, másodrendű utak és lakóutcák rendszerét – kívánt állítani. A zsákközös területek helyén Warga a mellékutcák egyenletesen tagolt raszterét hozta létre, viszonylag kisméretű telektömbökkel. Emellett törekedett az észak-dél, kelet-nyugat irányú főútvonalak szabályozására, szélességük egységesítésére is. A belvárost három oldalról körüttal tervezte körbevenni, részben újonnan nyitott szakaszok, részben már meglévő utak felhasználásával.

A város négy, egymásra merőleges középkori eredetű főútja, a Kossuth Lajos, a Vachott Sándor, illetve a főteret közrefogó Jókai Mór és a Petőfi Sándor utcák közül döntő forgalmi szerepe mindig is a Jókai és a Kossuth utcának volt, így ezek jóval szélesebbek voltak északi és nyugati irányú folytatásaiknál.⁵⁴ A Kossuth Lajos utcának 1870 óta az adott különleges jelentőséget, hogy a városközpontot kötötte össze a keleten fekvő vasútállomással – ez utóbbi áthelyezése esetén e kiemelt fontosságát elvesztette volna. A városvezetés és a kormánybiztosság az állomásnak a déli érseki földeken, a Jókai utca meghosszabbításában történő elhelyezését szorgalmazta, a MÁV-val 1918-tól folytatott tárgyalások azonban még 1921 tavaszára sem vezettek eredményre – Warga tehát nem tudhatta egyértelműen eldönteni, melyik útnak milyen szerepet szánjon.⁵⁵

A 20 méter széles Kossuth Lajos utca vonalán a terv érdemben nem módosított. A fő változást az jelentette, hogy az utca főtérhez közeli szakasza által Y alakban közrefogott, leégett házcsoporthelyén egy kis, parkosított teret létesített – erre nézett volna a városi múzeummal alakítani tervezett fiókvárosháza.⁵⁶ A Jókai Mór

---

54 *Draskóczy István*: Gyöngyös település- és birtoklástörténete a középkorban. In: Havassy–Kecskés: i. m. 96–98. p.

55 A MÁV a saját forgalmi szempontjainak megfelelően eleinte az állomás eredeti helyszínen való bővítését, később az Érsekföldön, de a város beépített területétől távolabb való elhelyezését tartotta megfelelőnek – végül az első megoldás mellett döntött. Ld. GyÚ. 1918. február 17. 3. p; HML IV. 404.a 2006/1921.

56 Ezt a szabályozást már a terv kidolgozásának idejére végrehajtották: a házcsoporthelyét kisérték a rajtuk álló, többségében igénytelen, földszintes épületeket lebontották. Ez nemcsak forgalmi, de városképi előnyökkel is járt, jobban érvényesülni engedte a környező középüle-

utca kialakításának tervezett – sokkal jelentősebb – változtatásait a kormánybiztos a vasútállomás remélt déli elhelyezésével, s így az utcának a város legforgalmasabb útvonalává való előlépésével indokolta.⁵⁷ Az utca keleti, nagyrészt leégett házsorának beépítési vonalát a rendezési terv jóval a korábbi mögé helyezte, ami az itt fekvő telkek részleges kisajátítását, a házak utcai szárnyainak bontását is igényelte. A nyugati oldalon, az 1904-es tűzvész után már szabályozott telkeken újjáépült házsort Warga nem óhajtotta bolygatni. A hol kitáguló, hol összeszűkülő Jókai utca így 30 méter szélességűre, sugárúttá bővülve, az emeletes házak előtt fasorokkal szegélyezve a város legszelebb, legfontosabb utcájává vált volna.⁵⁸ Megjelenésének nívóját tovább emelendő, az utat középén egy nyolc méteres sáv osztotta két pályára, ebben a sávban a személyforgalomtól elkülönítve haladt volna a villamos, amelyet bizonyára az új vasútállomástól terveztek indítani. A vasútállomást a városközponttal összekötő nagyszabású útvonal létesítése számos vidéki városunkban lett kiemelt településfejlesztési cél a beépített területtől gyakran távol eső állomások felépülte után. Szombathely Széll Kálmán utcája – amelyen 1906-tól szintén kötelező volt az egy-, illetve kétemeletes beépítés – 1893-tól 20 méter, Kecskemét Rákóczi útja – tengelyében zöldsávval – 1903-tól 42 méter szélességgel épült ki.⁵⁹

Ennek a szinte nagyvárosias léptékű sugárútnak a lezárására az utcát a főtértől elválasztó, jórészt épen maradt, egyszerű megjelenésű, szigetszerű Három Rózsatómb túl szerény eszköznek tűnhetett: a rendezési terv hosszú távon ennek az elbontásával számolt.⁶⁰ Helyére – kihasználva a nyugati térfal ívelt formáját – egy közel ellipszis alaprajzú parkosított teret szánt, a három oldalról szabadon álló majdani postapalota előteréül. Az épülettömb bontásával ugyanakkor megszünt

---

teket, igényes kialakítású magánházakat. A tervezett tér csak a tűzvész után itt ideiglenes jelleggel felállított boltbarakkok elbontását követően, 1934-re valósulhatott meg. Ld. GyÚ, 1917. szeptember 9. 3. p; *Molnár J.*: i. m. (1996) 27. p.

57 GyÚ, 1917. november 25. 1. p.

58 A főutak városias megjelenését biztosítani hivatott emeletes beépítést a kormánybiztoság már 1918-ban elő kívánta írni. Ld. Gyöngyös. [napilap] (=Gy) 1918. december 28. 1. p. Az 1923-tól hatályos építési szabályzat a főtér mellett a Jókai és a Kossuth utcában, illetve a Petőfi utca déli részében írt elő minimális épületmagasságot (13. §). Lásd: MOL K 150 IV. 29/e t. 3501 cs.

59 *Melega Miklós*: „Szombathely Andrassy útja”. A Széll Kálmán utca története a dualizmus korában. In: Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára. Szerk. Mayer László–Tilcsik György. Szombathely, 2003. 455–465. p; *Juhász István*: Kecskemét város építéstörténete. Kecskemét, 1998. 218–224. p. A vasútállomás végül, ahogy Gyöngyösön, úgy e két városban sem került a díszút tengelyébe.

60 GyÚ, 1918. február 3. 1. p.

volna a főtér – Harrer által más helyütt nagyra értékelt – zártsága, térszerű jellege, az újból olyan kiszélesedő piacutca lett volna, mint amilyen a 17. századig volt.⁶¹ Ezt a problémát Warga László egy, a főtér déli oldalán emelkedő diadalívyszerű díszkapuval kívánta megoldani, amely monumentális lezárást adott volna a térnek, beépítés híján is biztosította volna zárt jellegét, mindazonáltal aligha volt a város karakteréhez illő motívum.

A főtértől északnak tartó, mindaddig keskeny, alárendelt szerepű Petőfi Sándor utcát 25 méter széles, fasoros, emeletes beépítésű, villamosközlekedésre alkalmas, tehát a Jókai utcával közel egyenrangú útvonallá formálta a terv. Az így kialakult észak-déli axis vált volna a városszerkezet főtengegyévé, amely megfelelően meghosszabbítva jó közlekedési kapcsolatot teremtett volna a tervezett vasútállomás, az újonnan megszerzett gyöngyöspüspöki területek, a belváros és Mátrafüred között. Az utcabővítésre északon túlnyomórészt zsákközös, tehát szerényebb értékű beépítés helyén kerített sort a tervező. A műemléki szempontokat is figyelembe vette: a barokk Haller-kastélyt nemcsak megkímélte, de az előtte kialakított teresedés révén – amelyik egyúttal az eredetileg ide tervezett zsinagóga előteréül is szolgált volna – annak homlokzatát a korábnál jobban érvényre is juttatta.

A rendezési terven a város belső részét – a nyugati oldal kivételével – egy szintén fasorokkal övezett, hol húsz, hol huszonöt méter széles körút övezte. Ez – más korabeli magyar rendezési tervekhez hasonlóan – a korlátozott forgalmi szerepen túl a városias beépítésűnek szánt terület lehatárolását is szolgálta, kijelölve az első, zártsorú építési övezet határát. Mivel a vonala jórészt meglévő utak szabályozásával jelöltetett ki, kialakítása nem járt volna túlzott ráfordítással. Warga létre kívánta hozni Gyöngyös addig teljesen hiányzó másodrendű úthálózatát is, hogy az egyes városrészek közötti forgalom ne csak a három főútvonalon folyhasson le, illetve, hogy lehetővé váljon a főutaktól távolabb létesítendő középületek (iskolák, vásárcsarnok, fürdő stb.) megközelítése. Az utcahálózat megtervezésénél Wargának az anyagi, a közlekedési és a társadalompolitikai megfontolások ugyan szűk mozgásteret adtak, ő azonban nem hagyta figyelmen kívül az esztétikai-városképi szempontokat sem. A tervező mindegyik akkor történeti értékűnek tartott középület főhomlokzatához utcát vezetett: a ferences templomhoz a Jókai, a kolostor épületéhez a Kossuth, a Szent Orbán templomhoz pedig a Petőfi utca felől – az utóbbit fasorral és keskeny parkosított sávokkal is

---

61 Ezért bírálja a megoldást: n. n.: Gyöngyös városképi és műemléki vizsgálata. Budapest, 1951. 3. p. A tömböt ugyanakkor egy gyöngyösi szerző már 1909-ben lebontandónak ítélte, ld. *Stiller J.*: i. m. 174. p.

szegélyezte – a főtérről a volt Vármegyeházához vezető utcát is hasonló céllal tervezhette kiszélesíteni.⁶²

Warga terve a belső városrészben nem létesített jelentősebb új tereket, csak a korábbi Hanák-kertet alakította át a tervezett fürdő közparkjává, és a volt Csirkepiacból formált szabályos alakú teret a vásárcsarnok épülete előtt. Terek létesítése, a városszövet erőteljesebb fellazítása csak a tűzkárosult lakosság még nagyobb részének kitelepítése és magasabb kisajátítási költségek árán lett volna megoldható. A középületekhez kapcsolódó szerény, egy-két háztelek méretű előtereken túl így új zöldfelületeket csak korábban be nem épített területeken, a körút melletti sávokban, valamint keleten a Belső-Mérges patak feltöltött medrének, nyugaton pedig a Nagypatak levágott kanyarulatainak egyes, házteleknek kevésbé alkalmas szakaszain kívánt kialakítani. Ezek a kisebb-nagyobb parkosított terek így is egy korábban hiányzó városszerkezeti elem meghonosítását jelentették Gyöngyösön. A Nagypatak városszerkezeti, városképi jelentősége korábban igen csekély volt: a két oldalán álló házak többnyire kertjeikkel, melléképületeikkel néztek a patakra, amelynek partjain nem is haladt végig kiépített közút. Warga terve nemcsak a patak kanyarulatait vágta le, enyhén ívelő vonalvezetést hozva létre, de annak mindkét partján a járműforgalom számára alkalmas, fasorokkal szegélyezett utat alakított ki, jelentősebb városszerkezeti szerepet és igényesebb városképi megjelenést adva neki.

A városias életmód hiányzó alapintézményeit pótlandó a várostervezők tervbe vették számos új középület létesítését is, kijelölve azok helyét a város térképén, ami elsődlegesen az érintett telkek előzetes kisajátításához szolgálhatott megalapozásul.⁶³ A rendezési tervben feltüntetett középület-mennyiség megépítése egy Gyöngyös léptékű város számára még békeidőben is jelentős megterhelést jelentett volna, csak hosszabb idő alatt lett volna vállalható. Ezen épületek közül műleírás híján csak néhánynak ismert a rendeltetése: városháza, múzeum,

---

62 „Jelentőséghez kívántunk juttatni mindent, aminek topográfiailag súlya van, és ami művészi szempontból értékes” – írta erről: *Harrer*, 1968. 222. p.

63 *Harrer* az új városi vagy állami középületek építésének megkezdését csak a magánházak újjáépítését követően tartotta lehetségesnek. Ld. *Pesti Napló*, 1918. március 31. 8–9. p. Misóczki Lajos forrás megjelölése nélkül állítja, hogy Warga László 1918. május. 15-ig kidolgozta tíz hatalmas méretű, impozáns külsejű középület (városháza, kórház, vásár- és áruacsarnok, elemi iskola, polgári iskola, mezőgazdasági felső iskola, zeneiskola, színház, szobor és képcsarnokkal bíró múzeum, vasúti személypályaudvar) tervét, illetve ezek helykijelölési tervét. Ld. *Misóczki L.: i. m.* Ez azért sem valószínű, mert a kormánybiztos csak 1918 augusztusában kérte fel a képviselő-testületet egy, az építendő középületek körének, az építés feltételeinek és költségeinek meghatározására hivatott bizottság megalakítására. HML V-171/31 XXIV/249

kultúrpalota, fürdő, szálloda, vásárcsarnok, elemi és tanonciskolák, zsinagóga, postaépület. Ezek részben a tűzben elpusztult épületek pótlására szolgáltak (iskolák, szálloda, zsinagóga), részben a polgármester által már a világháború előtt is létesíteni kívánt intézmények voltak (városháza, vásárcsarnok, fürdő, színház).⁶⁴ Elhelyezésüknél a tervező takarékos megoldásokat keresett. A nagyobb középületeket ugyan általában önálló tömbökként alakította ki, de a városháza kivételével a gyöngyösi tervről hiányoznak azok az őket körülvevő tágas terek, hozzájuk vezető útnyitások, amelyek Warga későbbi műveit, más vidéki városok számára kidolgozott rendezési terveit jellemzik. A környező hasonló méretű lakóház-tömbök közül városépítészeti eszközként a közintézményeket csak a kis parkosított előterek és néhány helyen (városháza, kultúrpalota, zsinagóga) az árkádsorok emelik ki.

A főtér és környéke

Egy kisvárosi főtérhez illően a Hanisz Imre tér volt Gyöngyös társadalmi életének elsőrendű színpada. A város életében játszott szerepéről adott 1929-es leírás jó tíz évvel korábban is megállta volna a helyét: „Itt központosul a város üzleti és forgalmi élete, itt vannak a pénzüzetek házai, a szállók, kávéházak, cukrászdák, a legszebb üzletek, a város hajdani földesurainak tisztos épületei. Hétköznapokon élénk piac, ünnepnapokon látogatott korzó”.⁶⁵ Ez a kiemelt szerep az itteni telkek és többnyire a felépítmények nagy értékében is tükröződött. Bármilyen városrendezői beavatkozás tehát itt találta magát szemben a legerőteljesebb anyagi érdekekkel és presztízs-szemponatokkal is.

A néhány ház kivételével leégett főtér és környéke rendezésével Warga terve és Harrer egykorú nyilatkozatai is részletekbe menően foglalkoztak. A kormánybiztos és építész a város fő közintézményeit egy összetett térsor mentén kívánta elhelyezni, amelyet a betorkolló utcák végénél formált egy-egy kisebb előtérből és a főtérből alakítottak volna ki. Harrer visszaemlékezése szerint a terv „művészi legmegkapóbb része a város szívében egy négyes tércsoport – nem mesterségesen, hanem az adott helyzetből fakadó – kialakítása volt. Ez a tércsoport fórumszerűen magába foglalta a város legjelentősebb épületeit: a főtemplomot, a városházát, a múzeumot, a kultúrpalotát (színházat), a nagyszállót

---

64 *Kemény J.*: i. m. 96. p.; *B. Gál E.*: i. m. /2000/ 154–159. p.

65 *Stiller János – Dr. Thirring Gusztáv*: Gyöngyös részletes kalauza. Bp., 1929. 12. p.

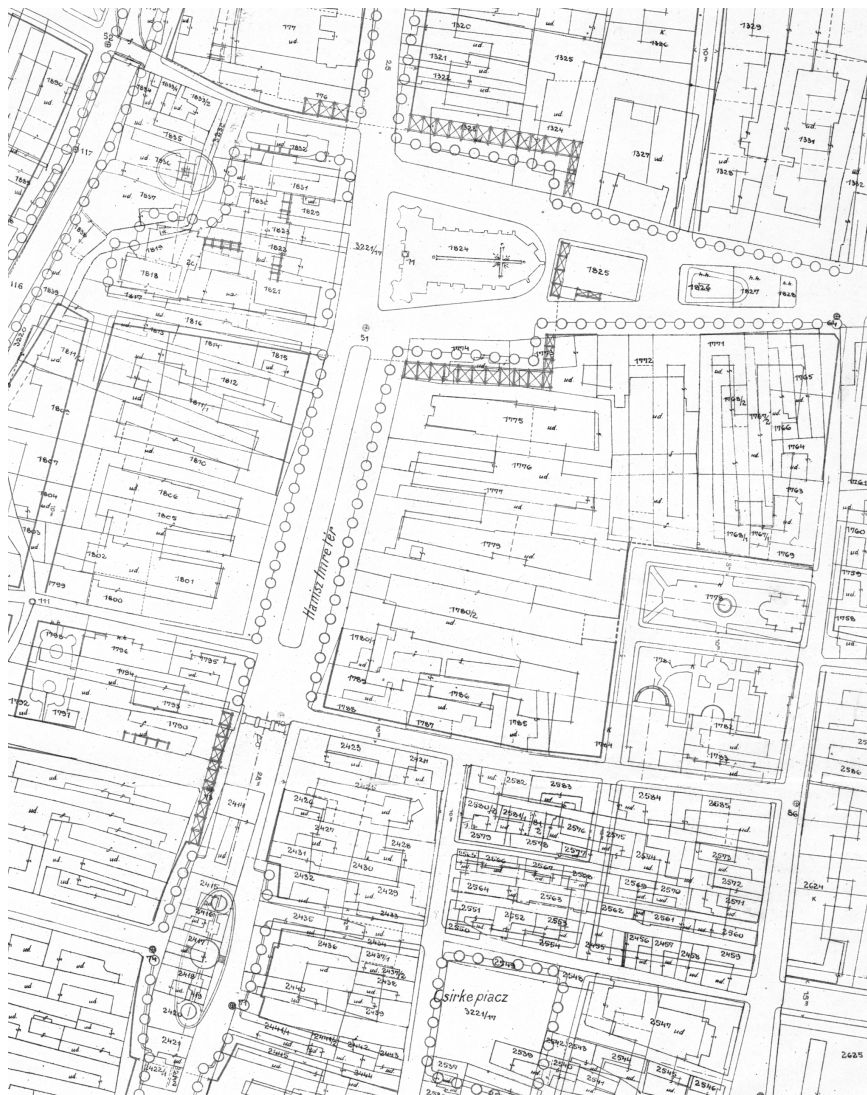
Gyöngyös, a Hanisz Imre tér 1917-ben, képeslap.
Divald és Monostory kiadása, Budapest. Mátra Múzeum, ltsz.: 73.1.49.

és a postaépületet.”⁶⁶ Ezen a területen a szabályozási vonalak, a telekméret és a beépítési mód meghatározásán túl határozottan törekedtek a korábbi – a megelőző évtizedben jelentős átalakulásokon átesett – városkép átformálására, egységesítésére is.

A rendezési terv, a szabályozási vonalak megváltoztatásával, a Hanisz Imre tér alakját szabályos téglalaphoz akarta közelíteni. A délnyugati oldalon a térbe erősen beugró háztömböt teljesen felszámolta, helyét a tervezett kultúrpalota számára tartotta fenn. Ezt az új középületet a már említett díszkapu kapcsolta volna össze a tér szemközti oldalán álló, újjáépített szállodával. Ezekon túl a terv felszámolta a térbe nyugat felől betorkolló, a térfal kontinuitását megtörő közöket is. A tér északnyugati oldalán elterülő tömböt (benn a városháza épen maradt épületével) a terv teljesen szanálta, helyén a tervezett monumentális, szabadon álló városháza

---

66 Harrer, 1968. 222. p.

Warga László: Gyöngyös város belső részének rendezési terve, 1917. XI. 21.
A főtér és környéke. Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
Hadtörténelmi Térképtár, ltsz.: G1h 231/2 (részlet)

körvonalai jelentek meg.⁶⁷ A mögötte fekvő lakóház tömböt a tervező szintén el kívánta bontani, lehetővé téve a városháza hátsó homlokzatának érvényesülését segítő díszter kiképzését. A Szent Bertalan templom felé a terven a városháza széles díszudvarral néz, megteremtve a templom főhomlokzatára rálátást nyújtó, mindaddig hiányzó előteret. Azért, hogy a templom tömege minden oldalról érvényesülhessen, uralhassa a városképet, Warga az oldalhomlokzataival szemben húzódó házsorok szabályozási vonalát egyaránt hátrébb húzta, így a korábban szorosan körülépített templom egy viszonylag tágas tér közepére került. Ennek a térnek a reprezentativitását a házak földszintjén végighúzó árkádsor is hivatva volt emelni. Ez az árkádsor a templom mögötti, városi múzeummal alakítandó fiókvárosháza nyugati homlokzata, illetve a városháza keleti homlokzatának középső tömege előtt szintén végigfut, így szinte négy oldalról öleli körül a templomot.

A Hanisz Imre tér egykori főnemesi lakóházainak nagyobb telkei között található néhány kisebb háztelket (ezek szerencsés módon éppen a szabályozás által lemetsett sarkokon helyezkedtek el) a terv törekedett hozzájuk hasonló méretűvé összevonni, hogy a központ reprezentatív magánépületei számára megfelelő nagyságú telkek álljanak rendelkezésre. A korábban eltérő magasságú – a földszintestől a kétemeletesig terjedt a skála – főtéri házak számára a rendezési tervhez kapcsolódóan előírásá vált a kétemeletes építkezés.

Mindezek megvalósítását az állam a kisajátítások költségeinek részbeni átvállalásával, a főtemplom újjáépítéséhez való hozzájárulással, illetve a magánépítőknek juttatott kedvezményes kölcsönrel, építőanyaggal támogatta volna. Az új középületek létesítését így a városnak magának kellett volna finanszíroznia. A terv teljes realizálása esetén Gyöngyös központja a hasonló jelentőségű magyar kisvárosokban többnyire csak áhított külsőt nyert volna. A három széles, emeletes házsorokkal szegélyezett főútvonalon – egy-egy középületekkel ékes előtér érintésével – villamos vitt volna a szabályos alakú főtérre, amelynek két végét monumentális középületek csoportjai zárták volna le, közöttük kétemeletes házak sorával.⁶⁸ A városháza és főtemplom együttese a városkép uralkodó motívumává vált volna. A 20. század elején számos vidéki

---

67 Kiseb alapterületen már 1912-ben is erre a helyszínre szánták a városházát, ld. Magyar Építőművészet (= MÉ), 10 (1912) 2. sz. 1–21. p.

68 Számos más korabeli építési szabályzat is előírt egy minimális épületmagasságot a főbb belvárosi köztér mentén, a győri pl. két emeletet, a nyíregyházi egyet. Ld. *Vörös Károly*: Városépítés Győrben a dualizmus korában. In: Arrabona, 13 (1971) 354. p; Nyíregyháza r. t. város építési és városrendezési szabályrendelete. Nyíregyháza, 1920. 35. §

város (Kecskemét, Hódmezővásárhely, Veszprém stb.) oldotta meg legalább részben sikerrel szabálytalan beépítésű központi térségeinek akár jelentős bontásokkal is járó rendezését, létesített helyükön szabályos alakú, nagyszabású köz- és magánépületekkel szegélyezett, a piactér jelleg mellett a díszter funkció is betöltő főteret.⁶⁹ A rendkívül ambiciózus elképzelés nem tekinthető teljesen irreálisnak, bár megvalósítását eleve csak a lakónegyedek újjáépítését követően megoldható feladatnak tekintették.⁷⁰

A kormánybiztos azonban még ennél is többet óhajtott: a városi tér egységes, harmonikus megjelenése és a középületek dominanciája érdekében a magánépítetők ízlésének, reprezentációs igényeinek a városképre gyakorolt hatását további, építészeti eszközökkel is korlátozni kívánta. Már a rendezési terv bemutatása előtt kijelentette: a főtéren „a templom a legnagyobb és legtöbb művészi értékkel bíró épület, magától értetődő, hogy a többi épületnek is hasonlítani kell a templomhoz. Nem cifra, zsinagógaszerű házakat kell tehát a Fő téren emelni, hanem komoly, méltóságos hangulatot keltő épületeket. Olyant, mint a Kaszinó épülete [...] Az így megépített Fő térnek a befejezése a Fiókvárosház épülete lesz. Ez, mint egy kis kincsesláda zárja majd le a teret. Meglátják micsoda épület lesz ez!”⁷¹ A fentiek nem pusztá óhajok voltak. Harrer, a városközpont „architektonikus kiképzésének” megtervezésével megbízott, a kormánybiztos által „a magyar történeti építészet legkiválóbb ismerőjének” tartott Lechner Jenővel nemcsak a Hanisz teret lezáró díszkapu és a múzeummal alakítandó fiókvárosháza terveit dolgoztatta ki, de elkészíttette vele a templomteret övező árkádos házak, valamint a sérült, de helyreállítható főtéri Österreicher-, Bruckner- és Hanák-házak homlokzatainak vázlatterveit is. Ezeket a kormánybiztosság költségére beszerzett, „a Fő tér művészi kiképzése érdekében készült propagandarajzokat” átadta az illető háztulajdonosoknak.⁷²

Harrer számára nem volt elfogadható a tűzvész előtti gyöngyösi főteret jellemező, az 1840-es évek klasszicizmusától az 1910 körüli késő szecesszióig terjedő stílári változatosság. Ennek felszámolását, a nyugodt városkép garanciájának vélt formai, stílári egység megteremtését tehát az elvégzendő városrendezési feladatok közé sorolta.⁷³ Különösen a közvetlenül megelőző

69 *Körner-Nagy*: i. m. 73–75. p.

70 Pesti Napló, 1918. március. 31. 8–9. p.

71 GyÚ, 1917. november 25. 1. p.; HL, 1918. január 2. 1. p.

72 BFL XIV.31 3. d. 2/13.

73 1917. júniusi tervezeteiben Légmán Imre azt is felvetette, hogy az új építkezések számára hatóságilag állapítsák meg az alkalmazandó építészeti stílust. GyVMH 239/1917.

korszak részletgazdag homlokzatképzésű, vertikális hangsúlyokat halmozó késő historizmusának és szecessziójának a városképből való eliminálását tarthatta sürgős feladatnak: a hatóságilag áttervezetett házak is ilyen stílusú homlokzatokkal bírtak. Ezeket nem érintette a szabályozási vonal változása, eredeti helyükön épülhettek újjá – tehát várható volt, hogy tulajdonosaik rövidesen helyreállítják őket. Lechner Jenő tervei ismeretének hiányában nehéz elképzelni, hogy Harrer milyen megjelenést szánt nekik – az elfogadhatónak nevezett házak alapján talán a klasszicizmus lehetett a követendő stíl. A Szent Bertalan templom és a fiókvárosháza nagyrészt megvalósulatlan átépítési terveiben viszont – eltérő eszközökkel – az épületek nem elég pregnánsnak érzékelt barokk jellegének kidomborítása, erősítése volt az építészek célja. A főtemplom átépítésre Nagy Virgil műegyetemi tanár már 1914-ben dolgozott ki terveket. A tűzvész után műemlékké nyilvánított épület helyreállításának tervezésére a Műemlékek Országos Bizottsága újra neki adott megbízást.⁷⁴ Az építész ekkor egy plasztikusan megmozgatott főhomlokzattal kívánta megnemesíteni, talán az ilyen jellegű egri minorita templommal versenyképessé tenni az általa „sivárnak” vélt templomot. A fiókvárosháza egyszerű épületét Lechner Jenő ezzel szemben sarokerkélyekkel, megtört vonalú oromzatokkal Győr vagy Sopron barokk városi házaihoz tette volna hasonlatossá.⁷⁵ A két átalakított épület együttese nemcsak önmagában lett volna disszonáns, de a történetileg kialakult városképtől is idegen karakterrel bírt volna.

A kormánybiztosság tehát – legalábbis működésének kezdeti hónapjaiban – nemcsak egy városias, monumentális központot kívánt megteremteni, de egy sosemvolt, egységes, harmonikus történeti hangulatot sugárzó városképet is, gazdag barokk architektúrájú középületekkel az egyszerűbb klasszicizáló lakóházak háttére előtt. A gyakorlati megvalósítás eszközei itt azonban teljesen tisztázatlanok voltak, Harrerék figyelmét a későbbiekben pedig ennél égetőbb ügyek kötötték le. A magánépítetói ízlés, illetve a kaotikusnak, diszharmonikusnak érzékelt századfordulós városi tér megrendszabályozása céljából a műemlékvédő egyesületek, szakmai csoportok, építészeti szakírók Európában már egy jó évtizede sürgették a várostervezés hatáskörének kiterjesztését a felépítmények szabályozására, szorgalmazták a homlokzatok, a tetőépítmények szigorúbb

---

74 Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Könyvtára, MOB iratok: 444/1918; Egri Főegyházmegeyi Levéltár, Acta parochialia, Gyöngyös Felsővárosi plébánia iratai: 3239/1918, 1158/1920. Az 1914. évi főhomlokzati terv másolata megtalálható a gyöngyösi Egyházi Kincstár gyűjteményében.

75 Budapesti Történeti Múzeum, Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény, ltsz.: 67.78

hatósági kontrollját. Ennek eszközei az építészeti tanácsadástól az engedélyezési tervek esztétikai szempontú zsűrizésén át az egész utcaszakaszokra előírt homlokzat kialakításig terjedtek.⁷⁶ Az első világháború éveiben, majd azt követően ez már több helyütt működő, eltérő felfogásban érvényesített gyakorlat volt.⁷⁷ A magyar városok barokk és klasszicista építészetét a kortárs polgári építészet mintaképeként felmutató törekvések egyaránt az 1910-es években jelentkeztek. Kotsis Iván – az 1920-as évek neobarokk építészetének ideológiai háttérét megteremtve – már 1914-ben meghirdette, hogy a 18. század hazai építészeti emlékei „alkalmasak arra, hogy gazdag formakincsöknek fejlesztése és alakítása által egyrészlől eredetit, nem németet produkáljunk, másrészlől [az] ily irányban tervezett építményekkel a karakterében elragadóan kedves magyar vidéki városaink hangulatában, ha kell, bennmaradhassunk”⁷⁸ E „nemzeti historizmusnak” a műegyetem építész-tanárai közül kikerülő képviselői – Lechner Jenő, Kotsis Iván, Wälder Gyula – előbb a főtér és a Szent Bertalan templom, majd a húszas évek során más köz- és magánmegbízások kapcsán sorra kapcsolatba kerültek Gyöngyössel.⁷⁹ A város azonban csak a szerény kezdetet jelentette, az egységes barokk városkép ideája, az idealizált történeti milió rekonstrukciójára–

76 Erre a külföldi gyakorlatra a gyöngyösi rendezés kapcsán maga Harrer is utalt: „A mai művelt felfogás szerint pedig nem csupán egy épület a műemlék, hanem a környezete, az ún. városkép is. A német városok már hosszú idő óta nem kímélnék munkát és költséget, hogy egy-egy történelmileg kialakult, megszokott városképet megvédjenek az elpusztulástól. Számatlan esetben nagy költséggel visszaállítják most azt, amit a múlt század barbár szabályozói elrontottak és újraépítettek.” Ld. Fővárosi Hírlap, 1917. augusztus 29. 1–2. p.

Wälder Gyula, az 1920-as évek hazai neobarokkjának vezető építésze, aki később Gyöngyös újjáépítésben is jelentős szerepet kapott, úgy nyilatkozott, hogy: „az új épületeknek stílusukban szervesen illeszkedniük kell a város eredeti 18. század végi, 19. század eleji arculatához. A városi vezetőinek feladata, hogy az építési engedélyek kiadásánál ne csak a statikai követelményekre, hanem az esztétikai megoldásokra, a város eredeti hangulatának megőrzésére is tekintettel legyenek.” Idézi, forrásmegjelölés nélkül: *B. Gál E.*: i. m. /2001/ 274. p.

77 Az első világháborúban elpusztult észak-francia és belga városok neo-flamand stílusú újjáépítésére ld. *Jean-Étienne Grislain*: La reconstruction de Bailleul et Béthune – la modernité à l’ancienne. In: *Villes reconstruites du dessin au destin*. Szerk. Patrick Dieudonné. Paris, 1994. 197–208. p; *Resurgam. La reconstruction en Belgique*. Szerk. Marcel Smets. Bruxelles, 1985.

78 *Kotsis Iván*: A XVIII. század építészeti formáinak gyakorlati alkalmazása. In: *MÉ*, 12. (1914) 4. sz. 1. p. Erre rímelnék Harrernek a gyöngyösi terv védelmében 1921-ben írt szavai: „Tervében, útvezetésében nem keres idegen formákat, csak a régi alakulatokat nemesíti meg. A terv változatlan kivitele mellett, új épületei dacára is, Gyöngyös történelmi kifejlődésének megfelelő régi város benyomását keltené.” BFL XIV.31 3. d. 2/13.

79 A „nemzeti historizmus” fogalmáról ld. *Gábor Eszter*: „...e műemlékeinkben a történelmi magyar hangulatoknak mélységes tengerét bírjuk” – Lechner Jenő kísérlete a magyar nemze-

megteremtésére, azt ezt szolgáló stilszerű kiegészítésekre törekvő városépítéssel az 1920-as években Wälder Gyula egri műveiben, elsősorban pedig Kotsis Iván 1930-as évek végén Székesfehérvárott folytatott városkép-javító tevékenységében teljesedett ki. A gyöngyösi akciót ebből a szempontból éppúgy a kiegyezés utáni korszak liberális városszabályozási, városfejlesztési elveivel való szakítás, a városi környezetalakítás feletti erőteljesebb hatósági kontrollra való törekvés jellemezte, mint a kisajátítás vagy, mint alább látható lesz, a telekhasználat szabályozása terén.

A beépítés módjának meghatározása

A gyöngyösi városrendezésnek a korabeli hazai (és európai) gyakorlatban nem a főutak vagy a főtér szabályozása kölcsönzött egyedi jelleget, hanem a lakónegyedek telek- és utcaszerkezetének szinte teljes átalakítása. A nagymérvű pusztulás által lehetővé lett, az elavult városszerkezet miatt pedig szükségessé vált radikális beavatkozásra a kormánybiztosi felhatalmazás által biztosított kivételes hatalom, illetve a város rendezése céljából kidolgozott és 1918 végére életbe lépett törvény teremtett lehetőséget. E jogszabály Gyöngyösön a kormánybiztosság számára az országosan érvényesnél több jogcímen tette lehetővé ingatlanok kisajátítását. A korszerű közegészségügyi, tűzvédelmi normáknak megfelelően be nem építhető telkek felszámolására, helyükön új, rendezett telekszerkezet kialakítására a „hatósági telekrendezés” jogintézményének bevezetésével (9–12. §) pedig a kisajátításnál egyszerűbb és olcsóbb eszközt is adott a városrendezők kezébe. Ennek révén úgy is lehetségessé vált egy már beépült, de legalább is felparcellázott terület egységes rendezése, úgy is létre lehetett hozni egy városrész új közlekedési hálózatát és helyesen beépíthető telkeit, hogy közben az érintett telkek magántulajdonban maradtak.⁸⁰

A rendezés által érintett területen a kormánybiztos és a tervező minél több kicsiny, de még beépítésre-használatra alkalmas telek kiosztására törekedett. Nagyobb telkek kialakítása esetén a lakosság még nagyobb hányada szorult

---

ti historizmus megteremtésére. In: Sub Minervae Nationis Praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára. Bp., 1989. 180–185. p.

80 Az 1905-ös soproni rendezési tervhez kapcsolódó építési szabályzat „telekátalakítás” név alatt már meg óhajtotta teremteni a telekszerkezet racionalizálásának Harrer „telekrendezéséhez” hasonló eszközt is, ez azonban ekkor törvényi háttér híján még pusztán szándék maradt: *Wälder József*: Sopron sz. kir. város területére érvényes építési szabályrendelet. Sopron, 1906.

volna ki a rendezés alá vont területről. Sajnálatos módon a szabályozott telkek még 1917–18-ban elkészített katasztere nem maradt fenn, így sem az új telkek pontos számát, sem méretüket nem ismerjük – az építési engedélyekhez kiadott helyszínrajzokon hatvanöt–száz négyszögöles telekméretnek tűnnek fel. Harrer szerint „a vidéki városokhoz mérten kicsiny” új telkeknel a tűzvész előttiék fele még kisebb volt, azok között húsz négyszögöles, udvar nélküli telkek is előfordultak.⁸¹

A főutak között, illetve mellett elterülő lakónegyedeket Warga tervén keskeny, tíz–tizenkét méter széles mellékutcák sűrű szövetéke hálózta be. Ez az utcaszélesség a korabeli hazai építési szabályzatokban a lakóutcák számára általánosan engedélyezett minimumnak felel meg.⁸² A város újrarendezett negyedeit a terv így az 1904. évi tűzvészt követő városrendezés során kialakítottaknál jóval kisebb telektömbökre osztotta. A sűrűn nyitott keresztutcák révén Warga adott területen jóval több homlokzathosszt nyert, így pedig sokkal nagyobb számú házteleknek tudott helyet biztosítani.⁸³ A kis telekméret és a viszonylag magas lakósűrűség fenntartása révén ugyan akadályt lehetett gördíteni a népesség radikális kicserélődése elé, ez azonban veszélyeket is hordozott magában. Ha ezeket a kis telkeket a korábban szokásos módon – L alakban a telek mélyébe hátranyúló főépülettel, esetleg további melléképületekkel – engedték volna beépíteni, az majdnem reprodukálta volna a felszámolt közök beépítési sűrűségét és nem szolgálta volna a város higiéniai és tűzrendészeti állapotainak javítását. Ezt az ellentétet Harrerék – mint már említettük – minden egyes telek beépítési módjának pontos meghatározásával, a beépíthetőség erőteljes korlátozásával kísérelték meg feloldani. A korlátozás eszközeként az akkor a magyarországi gyakorlatban újszerűnek számító, a fővárosban is bevezetni szándékozott – és először éppen Warga 1913-as kelenföldi rendezési tervén alkalmazott – keretes beépítési módnak vagy tömbkörülépítésnek a vidéki körülményekhez igazított változata szolgált. Az új telkeket a terv csak az utcavonaltól számított meghatározott mélységben engedélyezte beépíteni, illetve a hátsó telekhatár előtt kötelezően előírta egy be

---

81 BFL XIV.31 3. d. 2/13. Az 1923. évi Építési szabályzat 7.§-a szerint az újonnan létesített telek utcai homlokzatának hossza legalább 15 m kellett, hogy legyen. A telkek minimális területe a tűzvész által leginkább érintett I. építési övezetben 100 m² volt. E szabályozás alól a tűzvész utáni hatósági telekrendezés alkalmával alakított telkek azonban kivételt képeztek. MOL K 150 IV. 29/e t. 3501. cs.

82 *Körner–Nagy*: i. m. 99. p.

83 „Sok házat csak sok utcában lehet elhelyezni” – így hangzott Harrer frappáns válasza a keskeny keresztutcák számát sokalló újságírói megjegyzésre. Ld. GyÚ, 1917. október 21. 2. p.

nem építhető, szabadon hagyandó sáv fenntartását. Tilos volt a mélyen a telekbe benyúló szárnyépület, illetve a telek végében az utcai fronttal párhuzamos melléképület, például istálló emelése. A terv szerint ugyanis az udvarokat beépítetlenül kellett hagyni, azokat egymástól csak „alig látható” kerítésekkel lehetett elválasztani. Az egymásba érő, beépítetlen udvarokból a tömbbelsőben így a megfelelő átszellőzést biztosító, a tűz terjedését is akadályozó nagy nyitott belső udvarok keletkeztek volna.⁸⁴ Ezek kialakítása érdekében tervezet az épen maradt vagy helyreállítható udvari épületek lebontását is előírta.⁸⁵

A város szabályozott belterületének a Nagypataktól keletre elterülő részén Warga terve mindenütt zártosú, tűzfalas és az utcai szárnyban két szobasort tartalmazó beépítést írt elő.⁸⁶ A kormánybiztos megfogalmazásában: „a város belsejében úgy kell a telkeket kialakítani, hogy a jövőben mindegyiken legalább egy emeletes ház legyen építhető. Emiatt nem lehetett a falusias-tanyaias jellegű szimpla traktusú beépítési módot engedélyezni, csak a dupla-traktusú, zártosú

-
- 84 A keretes beépítésű nagyvárosi háztömb a zártudvaros bérházak városának a családi házas telepeknél gazdaságosabb, így szélesebb rétegek számára elérhető alternatívája volt, amely az egészségesebb lakásviszonyokon túl egyúttal a közcélú zöldterületek növeléséhez is hozzájárult. Első példaként a berlini Weissbach-tömb ismert (1899–1905, A. Messel), városrészléptékben a legjelentősebb Dél-Amszterdam H. P. Berlage terve nyomán 1915 után kiépült negyede. Legújabbán ld. *Wolfgang Sonne*: *Dwelling in the Metropolis: Reformed Urban Blocks 1890–1940*. Glasgow, 2005. (<http://eprints.cdlr.strath.ac.uk/3026/>) A gyöngyösi megoldással ellentétben a tömbbelső mindkét nagyvárosi példánál – és részben Warga kelenföldi tervében is – a telekhatárok által fel nem szabdalni közös parkként voltak kiképezve. A magyar város-tervezés sem az 1910-es években ismerte meg ezt a beépítési módot: a „hátsó építési vonal” fogalmának alkalmazásával az 1905-ös soproni rendezési tervhez kapcsolódó építési szabályzat is ilyen eredményre jutott, ld. *Wälder József*: *Sopron sz. kir. város területére érvényes építési szabályrendelet*. Sopron, 1906; *Forbáth I.*: i. m. 26. p.
- 85 VL, 1917. szeptember 12. 6. p.; Gy, 1918. december 25. 2. p.; BFL XIV.31.3. d. 2/13. A beépítésre engedélyezett sáv hossza bizonyára a telek mélységétől függött. A mintatervek 20–23 méter mély beépítéssel számoltak, az építési engedélyezési iratokban tizenhárom méter is előfordul (GyVMH 33/1919). Az építési engedélyeken legtöbbször a hátsó telekhatártól számított öt méter mélységű, be nem építhető sáv előírásával lehet találkozni (GyVMH 161/1919, 179/1920, 342/1920), ez került be az építési szabályzat szövegébe is. (18. §)
- 86 A Nagypatak szabályozott medrének keleti oldalán húzódó három keskeny telekcsoportha – ahol tömböket nem lehetett kiképezni – a tervező sorházas beépítést írt elő. A medertől nyugatra eső területen – ahol még sok nagy, beépítetlen telek volt található – nagyobb, de lazább beépítésű tömböket alakított ki a keret helyenkénti megszakításával, a házak előtt néhol előkertekkel. A főtér mentén álló épületek udvari szárnyainak nagyobb értékére tekintettel a rendezési terv itt nem tömbkörülépítést, hanem csak csatlakozó udvarokat, azaz három-négy ház udvarának összenyitását, udvari szárnyaik középső szakaszainak bontását írta elő.

építkezést”.⁸⁷ Könnyítésként megengedhetőnek tartotta, hogy a földszintes házak utcai frontjai először ne épüljenek ki teljes hosszúságban, hanem két tűzfal és két udvar egymásnak fordításával félig zárt sorú építési mód keletkezzen – ez esetben falazott kerítés és átboltozott kocsi-bejáró létesítését írták elő.⁸⁸ E rendelkezések célja a korábbinál rendezettebb (kis)városias jellegű, zárt sorú utcakép kialakítása, illetve – az emeletes építkezés lehetőségének biztosításával – a hosszabb távú városfejlődés során az intenzívebb beépítés feltételeinek a megteremtése volt.⁸⁹

A gyöngyösi kormánybiztosság – a szegedi királyi biztossághoz vagy a Kárpátokban az első világháború alatt zajló újjáépítési akció vezetéséhez hasonlóan – mintatervekkel is el kívánta látni a helyi építetőköt.⁹⁰ Az 1918-ban országos tervpályázaton beszerzett tervekkel egyúttal azt is bizonyítani kívánták, hogy a viszonylag keskeny, 10–12 méter széles belvárosi telkeken is lehetséges olyan lakóházak felépítése, amelyek a Gyöngyösön jellemzően hozzájuk kapcsolódó présházzal (esetleg istállóval) együtt sem nyúlnak túl a Warga László terve által beépíteni engedélyezett, körülbelül húsz méteres sávon.⁹¹ Kérdéses, hogy a rendezési terven szereplő telekméreték, illetve a két-három 15–25 m² közötti lakószobát, konyhát, kamrát és présházat tartalmazó háztervek a lakosság mely csoportjainak életmód diktálta igényeit elégítették ki, kik számára voltak elérhetőek.

Kevés ismerettel rendelkezünk a tűzvész előtti és utáni Gyöngyös térbeli-társadalmi tagolódásáról, arról, hogy kik és hogyan lakták a tűzvész által érintett terület házait, és a telekrendezés után közülük kik tudtak megmaradni régi lakóhelyükön. Azok, akik telkükön a bortermelésen kívül más mezőgazdasági tevékenységet (például állattartást) is folytatni kívántak, valószínűleg nem, vagy nehezen tudtak megfelelni a szigorú beépítési szabályoknak. Harrer, 1917-es nyilatkozata szerint, érzekelte a városrendezés társadalmi kockázatait: „Az új utcák nyitása és új telkek szabása ezt az egész települést [a lakosok zsákközökben álló házait] elüzi innen. A kövezett, csatornázott, vízvezetékkel és világítással ellátott széles utcákra nyíló telkeket vagyonos polgárok fogják megvenni, a

---

87 BFL XIV.31 3. d. 2/13.

88 Uo.; GyvMH 384/1920.

89 Az intenzívebb, emeletes beépítés a város számára a külterjes fejlődésnél jóval kisebb útépítési, közművesítési költséggel járt.

90 *Máté Zsolt*: Típustervek – anno... In: Lechner és Szeged. In memoriam Lechner Lajos (1833–1897). Szeged, 1997. 92–93. p; Feldúlt tűzhelyeinkért. A háborúban feldúlt tűzhelyeket újjáépítő országos bizottság kiadványa. Bp., 1916.

91 Gyöngyösi földszintes lakóházak tervpályázata. In: MÉ, 16. (1918) 1–12. sz. 1–64. p.

régi háziúr nem képes azt megfizetni, kiváltképpen az olyan, aki eddig is 4-5 családdal osztotta meg telkét. [...] Ebben áll a kérdés rendkívüli nehézsége, a modern városépítési követelmények és a szociális szempontok, a modern város és a szegény lakosság érdekei hogyan alkuszhatnak meg egymással.”⁹²

Az újonnan kialakított kisebb számú, kivétel nélkül utcai fronttal bíró telek jóval nagyobb és értékesebb volt a terület korábbi telkeinek többségénél, tehát a régi tulajdonosok csak jelentős ráfizetéssel szerezhették meg őket.⁹³ A mellékutcák nagy felületű hálózatának létrehozása (kisajátítás, tereprendezés, burkolás) az 1904-ben választott rendezési módnál területarányosan jóval nagyobb költséggel járt. A kisajátítások fedezésére a Gyöngyös város rendezéséről szóló 1918:XXIII. tc. hárommillió korona államsegélyt biztosított. A szabályozás költségeinek fedezéséből az előnyösen érintett telektulajdonosoknak is részt kellett vállalniuk (22. §), hiszen nemcsak a megszerzett többletterület ellenértékét, de az esetleges „homlokzatnyerés, szélesebb útra, térre kerülés” révén elért telekérték-emelkedés egészét is be kellett fizetniük a városépítési alapba, amely a szabályozások, kisajátítások és hatósági telekrendezések költségeit fedezte. A közterületek és a közművek kiépítésének (az út-, vízvezeték-, csatornaépítésnek, a közvilágítás létesítésének) a finanszírozása azonban a városra maradt, így tehát a városi összlakosságra terhelődött.

A gyöngyösi tűzvész által elpusztított lakónegyedek radikális újrarendezésénél alkalmazott jogi és technikai megoldások (a hatósági telekrendezés és a tömbkörülépítés) már több mint egy évtizede ismertek voltak a hazai várostervezési irodalomban. Mindaddig azonban – a mintának számító németországi gyakorlathoz hasonlóan – ezeket csak a városok külső, még beépítetlen részein vélték alkalmazhatónak: a korábbi mezőgazdasági művelésű területek építési telkekkel alakítására, a spekulációs bérháznegyedeknél lazább, egészséges beépítésű lakónegyedek kialakítására.⁹⁴ Magyarországon a korszerűtlennek tartott, alacsony értékű házakkal beépített városrészek szanálásának egyetlen általánosan

---

92 Fővárosi Hírlap, 1917. augusztus 29. 2. p.

93 Harrer visszaemlékezése szerint – amit néhány korabeli sajtótudósítás is megerősít – a bor-konjunktúra miatt a felülfizetések teljesítése nem okozott gondot azoknak a telektulajdonosoknak, akik egyáltalán részt vehettek a telekrendezési tárgyalásokban. A legkisebb értékű telkek ugyanis a többi szabályos alakra és méretre való kiegészítése céljából kisajátítottak. Ld. Harrer, 1968. 241–242. p.

94 A telekrendezés jogintézményét ezekben az években kiterjesztették több, az I. világháború pusztításai által érintett vidék településeinek beépített területére is, ld. Kelet-Poroszország elpusztított községeinek újjáépítése. In: Kataszteri Közlöny, 24. (1915) 86–90. p.; A háborúban elpusztult községek belsősegeinek rendezése. Uo. 175–178. p.

alkalmazható eszköze – a polgári tulajdonjog megszilárdulása óta – az utcaáttörés és az ehhez kapcsolódó kisajátítás volt, ez azonban a mögöttes területek rendezését, egy egész negyed telekszerkezetének a racionalizálását nem tette lehetővé. Gyöngyösön úgy tűnt, a pusztulás és a külön jogi szabályozás alkalmat ad arra, hogy a városbővítés eszköztára a városszanálás, a városrekonstrukció feladatánál kerüljön alkalmazásra. Ez a városi lakosság tulajdoni viszonyaiba való erőteljes beavatkozást, sokak megszokott életkereteinek radikális átalakítását is maga után vonta.

A terv kezdeti alkalmazása

Fentebb leírt formájában a rendezési terv nem azonnali megvalósításra volt szánva, ahogy Harrer később hangsúlyozta, az – műfajából adódóan – a „végső kifejlődés állapotát” ábrázolta.⁹⁵ Az azonban források hiányában nem állapítható meg, hogy volt-e a kormánybiztosságnak határozott ütemterve a rendezési műveletek megvalósítására. Harrer Ferenc 1918 februárjának elején juttatta el a Belügyminisztériumnak a Gyöngyös újjáépítéséről és rendezéséről szóló törvény javaslatának általa kidolgozott tervezetét.⁹⁶ Ennek 24. paragrafusa engedélyezni kívánta a tűzvészben megsérült „aránylag kevesebb befektetéssel lakhatóvá tehető” házak ideiglenes helyreállítását, azzal a feltétellel, ha a tulajdonos „teleggönyvileg feljegyzendő kötelezettséget vállal arra, hogy a telket az 1925. év végéig a szabályozási tervnek és az építési szabályokban megállapított építési módnak megfelelően beépíti”.⁹⁷ Ez a hat-hét éves fennmaradást engedélyező, a városi tanács tűzvész után követett gyakorlatának megfelelő rendelkezés nemcsak a törvényjavaslat júliusban elkészült, rövidített változatából és a törvény végrehajtási rendeletéből (5191/1918. M. E. sz.) hiányzott, de a kormánybiztosság építési engedélyezési gyakorlatában sem érvényesült.

Harrer, úgy tűnik, nem tartotta elsődrendű feladatnak a rendezési terv részleteinek a városi közönséggel való megismertetését. Emlékirataiban arról ír, hogy a tervet „nyilvánossá tették, hogy a lakosság megbarátkozzon vele”, egy egykorú sajtóhíradás szerint azonban ez mindössze annyit jelentett, hogy annak

---

95 BFL XIV.31 3. d. 2/13.

96 MOL K 184 Földművelésügyi minisztériumi levéltár, Földművelésügyi Minisztérium. Általános iratok 688/el.1918. (1930-19-42081.)

97 Egy ilyen rendelkezést hatékonyan csak a szélesíteni kívánt utcák mentén álló házakra lehetett volna alkalmazni, a teljesen szanált zsákközös területen állókra már nem.

eredeti példányát a kormánybiztosság hivatali helyiségében kifüggesztették.⁹⁸ A tervet ugyan sokszorosították, a laikusok számára azt érthetővé tévő magyarázó szöveget, műleírást ugyanakkor nem jelentettek meg.⁹⁹ Az, hogy elmaradt az új építési szabályzat – a kormánybiztos feladatai között szereplő – megalkotása, és így nem volt egyértelmű, hogy a városban hol, milyen feltételek mellett lehet építkezni, tovább erősítette az építetők bizonytalanságát és ebből fakadó bizalmatlanságát.

A végrehajtási rendelet 3. §-a kormánybiztosi ellenőrzés alá helyezte a városi építésrendészetet.¹⁰⁰ Ezt a jogkörét Harrer már jóval a törvény szentesítése előtt gyakorolni kezdte, az első adatok az építési engedélyezésben való részvételéről 1917 augusztusából valók.¹⁰¹ A város birtokában 1917–19-ben nem volt megtalálható a rendezési terv egyetlen példánya sem, ezért az építési engedélyekhez szükséges helyszínrajzokat, valamint az engedély magadása után a telkek-házak új utcai határvonalát a kormánybiztosság műszaki személyzete adta, illetve tűzte ki. 1917 novemberétől Harrer már a készülőben lévő rendezési terv által érintett teljes – tehát a tűzvész által részben megkímélt – területen igyekezett megakadályozni a tanács által addig ideiglenes jelleggel engedélyezett helyreállításokat és építkezéseket.¹⁰² Miután 1918 februárjában a képviselő-testület elfogadta a tervet, a kormánybiztosság – a minisztériumi jóváhagyást és így a hatályba lépést meg sem várva – az engedélyezett építkezéseknél többnyire már az új szabályozási és beépítési vonalakhoz való igazodást is megkövetelte. A törvény július végi képviselőházi betérjesztésével egy időben Harrer által a

---

98 *Harrer*. 1968. 223; Gyöngyös és Vidéke (=GyV), 1918. március 3. 4. p.

99 Ezekből a sokszorosított terlapokból egy sem került elő Gyöngyösön, a ma ismert példányok egy kivételével a tervező hagyatékában (MÉM) maradtak fenn.

100 A tanács az építési engedélykérelmek egy részét még elbírálás előtt megküldte a kormánybiztosságnak, és határozatot csak azután hozott, hogy ez utóbbi véleményét megismerte. Más esetekben viszont a tanács a helyszíni szemlérlől beszerzett szakvélemény alapján ideiglenes engedélyt adott ki, közölve az építetővel, hogy az csak a kormánybiztos jóváhagyása után lesz hatályos. Ennek beérkezése után a tanács értesítette az építetőt, és kiadta neki a záradékolt terveket. Az egyértelmű szabályozás hiánya miatt az ügyek egy része rendkívül elhúzódott, ami érthetően tiltakozást szült.

101 GyvMH 168/1917.

102 GyvMH 272/1917. („a kormánybiztos leirata értelmében a kérdéses telek szabályozási területen fekszik, így építési engedély csakis a szabályozási terv teljes elkészülte után lesz adható”); GyvMH 274/1917.; 279/1917., 280/1917. („a kormánybiztosság leirata szerint a kérdéses városrész szabályozási terve most van elkészítés alatt, így ez idő szerint építésre engedély nem adatik”); GyvMH 17/1918. Egyes esetekben azonban a tanács, kormánybiztossági hozzájárulással, a korábbi gyakorlatot folytatta: GyvMH 12/918.

gyöngyösi tanácsnak „rövid úton adott utasítása szerint ideiglenes engedély többé senkinek sem [volt] adható”.¹⁰³ A kormánybiztosság elutasító döntéseinek általában arra hivatkozott, hogy „a végleges építkezés rövid idő alatt lehetséges lesz, kívánatos tehát, hogy az építetők mindjárt a szabályozási tervnek megfelelően építsen”.¹⁰⁴ Ez a „rövid idő” azonban egyre hosszabbra nyúlt. A város rendezéséről szóló törvény meghozatalának elhúzódása és így a kisajátítási, telekrendezési eljárások lezáratlansága miatt késett az új építési telkek kiosztása is, így azok, akik felszámolt régi telkük helyett ilyenre vártak, nem tudtak építkezni. Azok, akiknek a telkét érintette a szabályozás, de az továbbra is beépíthető maradt (például utcaszélesítés miatt telkük egy sávja kisajátítandó volt) az új szabályozási vonalba belógó romos házuk ideiglenes helyreállítására, befedésére már nem kaptak engedélyt. A szabályozott utcavonalhoz alkalmazkodó új épületek emelését pedig a háborús építőanyag-hiány nehezítette meg. Míg 1917-ben Gyöngyösön még közel 200 építési engedélyt adtak ki lakóházra – többnyire ideiglenes építkezésre, betetőzésre – addig 1918-ban már csak 73, 1919-ben – amikor persze a politikai felfordulás is gátolta az építkezést – pedig csak 33 került kiadásra.¹⁰⁵

A rendezési terv és a városi közvélemény

A működését utólag szabályozó rendelet szerint (2. §. 2. bek.) a kormánybiztosnak Gyöngyös rendezési tervét a városi képviselő-testület meghallgatásával kellett megállapítania. Erre 1918. február 9-én került sor. Az egykorú sajtótudósítás sajátos megfogalmazásában a városháza tanácstermében: „Ott volt Gyöngyös régi térképe szemrontó nyomorúságában. A gyámolatlan összehúzózkodásra valló zsákközökkel, a fejletlen ember természeti rendtelenségével, összevisszaságával – mint egy őrült vigyorgása néz le a papírról [...] A régi Gyöngyös mellett van az új Gyöngyös. A lehetőleg egyenes vonalokból összerótt Gyöngyös. Nagyon komoly és ünnepélyes, mint egy tarka cigánylány mellett az esperes.”¹⁰⁶ A polgármester egyetértően vezette elő a kormánybiztos mellé rendelt véleményező bizottság jegyzőkönyvét, illetve a városi tanács javaslatát, amelyek

---

103 GyvMH 104/1918.

104 GyvMH 112/1918. Hasonlóan: GyvMH 110/1918., 111/1918., 130/1918.

105 GyvMH, Építési engedélyek névmutatója. Ezek az adatok – hónapmegjelölés híján – az 1917-es év egészére, illetve a teljes városterületre vonatkoznak. A tűzvést megelőző háborús években alig folyt építkezés, így ez a pontatlanság érdemben nem torzítja az adatokat.

106 GyÚ, 1918. február 17. 1. p.

a terv elfogadását ajánlották. Ezután a kormánybiztos ismertette a tervezett városrendezési, telekrendezési műveleteket, a létesíteni kívánt közműveket, a rendezés finanszírozásának lehetséges módozatait, valamint kitért arra is, mikor, milyen feltételek mellett lesz megkezdhető a lakóházak újjáépítése. Utána Warga László mutatta be a terv részleteit, hangsúlyozva, hogy legfőbb célja, amelynek eléréseért nagy áldozatoktól sem riad vissza, a város tűzbiztos és a közegészségügyi szempontoknak megfelelő újjáépítése. Az ezt követő háromórás vitából a jegyzőkönyv a felszólalók nevein túl mindössze annyit rögzít, hogy „az ismertetés folyamán a jelenlévők többször adtak kifejezést lelkesedésüknek, mert meggyőződést szereztek a terv szerinti építkezés szépségeiről és célszerűségeiről”. A testület végül minden változtatás nélkül, egyhangúlag fogadta el a város rendezésének tervét, kimondva, hogy Harrer és Warga „kiválóan hasznos és értékes munkájukkal a városi közönség örök hálájára tették érdemessé magukat [...], városunk térrajzának elkészítése, beosztásának praktikus volta, az egészségügyi és forgalmi érdekeknek tudatos és helyes érvényre juttatása által Gyöngyösnek nagy szolgálatot tettek”.¹⁰⁷ A közgyűlési jegyzőkönyv Harrer és Warga előadásainak egyetlen, ám annál lényegesebb eleméről, a finanszírozás tervezett módozatairól árul el részleteket. A kormánybiztos azzal nyugtatta az egybegyűlteket, hogy a városrendezés alapvetően önfinanszírozó beruházás, tehát a szabályozás költségei a telkek értékelkedése után a tulajdonosoktól szedett járulékokban – és az államsegélyben – megfelelő ellentételezésre lelnek. A képviselő-testület az állami támogatás iránti igényét – hogy „a tervek végrehajtása ne járjon a város vagyoni erejét meghaladó megterheléssel” – mindenesetre jegyzőkönyvileg rögzítette. Az egyik tudósítás szerint Harrer egyenesen arra tett ígéretet, hogy „a rendezés költségei a városi háztartást egy fillérrel sem fogják megterhelni”.¹⁰⁸

Az előadásokat követő vitáról a sajtó is csak igen keveset árul el, beszámolói mindenesetre a közgyűlési jegyzőkönyvnél kevésbé idilli képet mutatnak. A kormánybiztosság működését általában pozitívan értékelő helyi hetilap, a Gyöngyösi Újság szerint például Harrer, Warga és Légmán „komolyan vettek bennünket. Csak éppen arra nem adtak semmit, amit beszéltünk. Vagy tíz felháborodás elsöpörte [a tervezetet], minden egyenes meg görbe vonalával, a végén meg minden változtatás nélkül, egyhangúan elfogadták az egész tervrajzot”.¹⁰⁹ A ferencesek konyhakertjére és Vida cukrász épen maradt főtéri házára vonatkozó – később részletesen tárgyalandó – változtatási kérelmeken túl

---

107 HML V-171/31 IV/35.

108 HL, 1918. február 13. 1. p.

109 GyÚ, 1918. február 17. 1. p.

volt felszólaló, aki attól tartott, hogy az új építkezési szabályok annyira meg fogják drágítani a házépítést, hogy a „hivatalnok, iparos” kénytelen lesz kiteleplülni a rendezett városrészből. Más, ezzel ellentétben, a leendő lakáspiaci túlkínálat miatt a bérlakások elértéktelenedésétől tartott. A testület egyhangú támogatása a lapok szerint nem a kormánybiztos és mérnökei meggyőző érvelésének, hanem Kemény polgármester rutinos és erőteljes akaratervényesítő képességének volt az eredménye.¹¹⁰

Egyedül a sajtótudósításokra támaszkodva – más forrással nem rendelkezünk – nehezen ítéltető meg a rendezési terv gyöngyösi fogadtatása. Pártkötődéseiken túl keveset tudunk az egyes sajtótermékekről, olvasottságukról, olvasótáborukról.¹¹¹ A rendezési tervet 1917 októberétől a leghevesebben és a legkonzekvensebben támadó lap, a Hevesmegyei Lapok szerkesztője például – egy másik újság szerint – maga is kisajátítást szenvedett volna, háza a Jókai Mór utca szélesítésének esett volna áldozatul – így nehéz felmérni, hogy heves kampánya a sajtóján túl a helyi társadalom milyen csoportjainak érdekeit jelenítette meg.¹¹² 1918 tavaszáig a gyöngyösi sajtó összességében nem kérdőjelezte meg a város rendezésének, a zsákközök felszámolásának a szükségességét, nem volt elutasító a rendezési tervvel szemben. A kormánybiztosság és a rendezési terv leginkább következetesnek nevezhető támogatója a Polgári Radikális Párt helyi orgánuma, a Gyöngyösi Újság, illetve 1918 végétől a Károlyi-párti Gyöngyös című lap volt, lehetséges, hogy ezek álláspontját a Harrer iránti politikai szimpátia is befolyásolta. A hangulat azonban 1918 őszére megváltozott, ekkortól szinte mindegyik újság elsősorban a tervvel szembeni kifogásait kezdte hangoztatni.

A tervet több szempontból érte kritika: elsősorban, leggyakrabban a túlzottnak, indokolatlannak vélt beavatkozások miatt a lakosságra háruló terhek nagyságát sérelmezték, másrészt a rendezési műveletek finanszírozását szolgáló

---

110 Uo; GyV, 1918. február 24. 3. p.

111 Több lap számai is csak szórványosan maradtak fenn; van olyan, befolyásosnak tűnő sajtótermék – a Gyöngyösi Lapok – amelynek a Harrer hagyatékában megtalálható pár számon túl egyetlen további példánya sem ismert.

112 A lap egy alkalommal a rendezési akciót még a tűzvésznél is nagyobb katasztrófának nevezte, abban reménykedve, hogy egyszer: „e színmagyar város becsületes és szorgalmas népe újra feltalálja azt a megelégedettséget és boldogságot, amelyet tönkre tett, elsősorban nem a tűzkatasztrófa, hanem az a szerencsétlen idea, hogy itt nem Gyöngyöst, hanem egy kirakatvárost kell felépíteni.” Ld. HL, 1917. augusztus 28. 1. p. A szerkesztő házának kisajátításáról: GyÚ, 1918. február 17. 1. p.

új közterhek, járulékok (betterment, városépítési járulék) jogosultságát vitatták.¹¹³ Számos bíralat érte a városrendezés lassúnak tartott ütemét, a tervek kidolgozására, az előkészítő műveletekre fordított idő túlzott mértékét. A rendezéssel érintett területeken érvényesített építési tilalom elhúzódása folytán ebben az újjáépítés megkezdésének fő akadályát, a folyamatosan emelkedő építőanyag-árak miatt a lakosság megkárosításának forrását látták.¹¹⁴

A kritika első típusának számos alelete volt: bíralat érte a főutcák szélesítésének mértékét, különösen a Jókai utca tervezett harminc méteres szélességét, az ezek és a főtér mentén kötelezően előírt emeletes, illetve kétemeletes beépítést, valamint azt, hogy a rendezés megvalósításának érdekében a kormánybiztosság ép vagy helyreállítható házak bontását is tervbe vette. Az emeletes építkezés helyenkénti kötelezővé tételével szemben, ahogy a közgyűlésben, úgy itt is megfogalmazódtak sajátosan háztulajdonosi szempontú ellenvetések: a megnövelt lakáskínálat miatt a bérlakások jövedelmezőségének csökkenésétől tartottak.¹¹⁵ Szükségtelennek, az adott helyzetben irreálisnak vélték a terv egyes elemeit, főként a városképi célzatúakat: a parkok, fasorok, árkádos térfalak létesítését. Több cikk is Warga szemére vetette, hogy a kisváros anyagi lehetőségeivel és igényeivel nem számolva, „Szabadság terekkel és Andrassy utakkal”, „felhőkarcoló palotákkal” túlzottan reprezentatív, nagyvárosi jellegű tervet alkotott, illetve azt, hogy Gyöngyösből „kis Párizst”, „kirakatvárost” akart varázsolni.¹¹⁶ Az ezekhez szükséges kisajátításoktól az ingatlantulajdonosok, a tervezett középítkezésektől a város pénzügyi stabilitását féltették. Egyes cikkek már a rendezési terv közgyűlési elfogadása előtt annak a tűzrendészeti és közegészségügyi szempontból feltétlenül szükséges műveletekre való redukálását, egyszerűsítését, az építkezés feltételeinek megkönnyítését szorgalmazták.¹¹⁷ Az előbbieknél ritkábban, de néhány alkalommal azzal is foglalkozott a sajtó, hogy az újjáépítés milyen hatást fog gyakorolni a város térbeli-társadalmi szerkezetére. A szegényebb lakosságnak a belvárosból várható kiszorulására egyesek a rendezés során általánosan (többek között a tervezett új közterhekben is) megnyilvánuló társadalmi érzéketlenség jellemző példájaként

---

113 HL, 1917. október 24. 1. p; HL, 1917. december 5. 1. p; HL, 1918. január 30. 1. p; GyÚ, 1918. február 24.

114 HL, 1917. december 5. 1. p; Mátravidék (=MV), 1918. április 28. 1. p; GyÚ, 1918. december 22. 2. p.

115 Gy, 1918. december 28. 1. p.

116 HL, 1917. december 5. 1. p; HL, 1918. január 30. 1. p; MV, 1918. április 28. 1. p.

117 MV, 1918. február 10. (sic!) 1. p.

hivatkoztak¹¹⁸; mások azonban a város fejlődéséhez, az urbanizációs fok általános emelkedéséhez elkerülhetetlenül szükséges, a város külső területein részükre új, nagyobb telkek kiosztásával igazságosan kompenzálható folyamatként írták le.¹¹⁹

A helyi sajtóban – és részben a városi képviselő-testületben – a legélesebb vita a rendezési terv három részlete kapcsán robbant ki: a ferences rendház konyhakertjének kisajátítása, az építendő új zsinagóga elhelyezése és az egyik főtéri telektömb kialakítása körül. Bár a terv egésze szempontjából egyik fenti elem sem nélkülözte teljesen a jelentőséget, mindazonáltal nem tartoztak annak sarkalatos pontjai közé, és – az utcaszélesítésekkel vagy a telkek beépíthetőségének korlátozásával szemben – a városi lakosságnak is csak elenyésző részét érintették. A terv mérnöki racionalitásával szembeni erős és eredményes ellenállás először nem a lakosság gyakorlatias érdekeinek, hanem szimbolikus ügyeknek a védelmében fogalmazódott meg.

Harrer Ferenc visszaemlékezéseiben úgy értékelte, hogy a kormánybiztosság munkája és a rendezési terv ellen indított támadások háttérben elsődlegesen az állt, hogy a rendezés által anyagilag hátrányosan érintett személyek, csoportok a helyi társadalomban kiéleződő felekezeti ellentéteket, a felszínre törő antiszemita indulatokat a kormánybiztosság és az ő személye elleni hangulatkeltésre használták fel.¹²⁰ A korszak helyi sajtójának áttekintése csak részben támasztja alá állításait. 1917 őszétől – a Gyöngyös és Vidéke megindulásától, illetve a Mátravidék című lap Mazuk Kálmán ügyvéd tulajdonába kerülésétől kezdve – valóban ez a konfliktus uralta el a helyi sajtót. A Gyöngyös és Vidékének, a helyben is megszerveződő Katolikus Néppárt orgánumának nyíltan vállalt programja volt, hogy a helyi „keresztény” földművesek és kispolgárok mozgósítása révén a város gazdasági életében prominens szerepet betöltő, a képviselő-testületben is nagy befolyással rendelkező zsidó polgárság, „a bor- és bankdinasztiák kezéből ki kell venni ennek

---

118 GyÚ, 1918. február 24. 1. p; MV. 1918. március 3. 1. p; Egri Újság, 1918. október 11. 1–2. p. Az ellenvetések néha egyértelműen a tervezői megoldások félreértéséről-félreértelmezéséről tanúskodnak: Mazuk Kálmán ügyvéd–képviseelő–lapszerkesztő például azért ellenezte a 10–12 méter széles mellékutcák hálózatának a kialakítását, mivel „a sok apró utca azért is alkalmatlan, mert a lakosságot kiszorítja a városból a város szélére”. (MV, 1918. február 10. 1. p.)

119 GyÚ, 1918. szeptember 8. 1. p.

120 Harrer, 1968. 216., 220–225. p. Vö. Horváth László: A gyöngyösi zsidóság története. Gyöngyös, 1999. (a továbbiakban: Horváth L.: i. m.)

a városnak az irányítását”.¹²¹ A megfelelő közhangulat biztosítása érdekében az előbbi lap a városi élet gyakorlatilag minden megnyilvánulása kapcsán alkalmat talált a zsidóság vélt bűneinek a leleplezésére. Ez alól nem jelentettek kivételt a kormánybiztosság működésének egyes mozzanatai sem. Az ugyanakkor nem állítható, hogy a Harrerékkal szembeni kritikák, támadások mögött kizárólag vagy elsődlegesen ez a „keresztény” propaganda állott volna. Az említett két lap eleinte nem viszonyult ellenségesen sem magához a kormánybiztossághoz, sem a rendezési terv egészéhez – ellentétben több „zsidónak” tekintett sajtóorgánummal, így a már említett Hevesmegyei Lapokkal vagy a Gyöngyösi Lapokkal.¹²² A rendezési tervnek azonban a sajtóban valóban elsődlegesen azon részletei körül lángoltak fel az indulatok, amelyek kapcsán lehetőség nyílt a „keresztény érdekek” veszélyeztetettségének a bemutatására. A kampány mindhárom esetben – részben még Harrer kormánybiztossága, részben már utóda alatt – sikerrel járt, el tudta érni az eredeti elképzelések revízióját, a „keresztény érdekek” számára kedvezőbbnek tekintett megoldások elfogadtatását.

A zsinagóga elhelyezése

A rendezési terv heves sajtóvitákat kiváltó részlete volt a status quo hitközség zsinagógájának az elhelyezése. A tűzvész előtt a hitközségnek két – egy 1816-ban és egy 1872–73-ban épült – zsinagógája is állt egymás mellett, a Nagypatak keleti partján, a volt Vármegeházával szemközt. Fekvésük ugyan központi volt, városképi megjelenésük azonban a rendezetlen patakparton, igénytelen beépítéssel körülvéve nem volt reprezentatív. Mivel a tűzvészben a nagyobb, újabb zsinagóga teljesen kiégett, így felmerült egy új épület emelésének az igénye. A helyi zsidóság vezetői – Harrer Ferenc visszaemlékezései szerint – díszesebb, nagyobb és hangsúlyosabb városképi szerepű istentiszteleti helyet óhajtottak. Lehetséges helyszíneként felmerült a Kossuth Lajos utcai, szintén kiégett tűzoltósági telek, Reiner Miksa patikájának számunkra ismeretlen helyen fekvő telke, sőt a város főtere is. Ezeket az igényeket a kormánybiztos a már idézett esztétikai érvekkel, a Szent Bertalan templom városképi dominanciájának

---

121 GyV, 1918. március 3. 2. p. Az új szerkesztő-laptulajdonos felügyelete alatt a nagyobb múltira visszatekintő „keresztény” lap, a Mátravidék – talán kevésbé vehemensen –, de szintén hasonló célokkal lépett fel.

122 A gyöngyösi sajtó felekezeti kötődéseiről ld. *Horváth L.*: i. m. 46–47. p.

fontosságára hivatkozva utasította el.¹²³ „Az újjáalakítandó katolikus templom uralja az egész várost, ezt tehát olyan környezetbe kell állítani, ahol annak beszédes és imponáló komolysága érvényesülhet, hol ezt a külső hatást nem rontja semmi más épület. Már pedig ha a zsidótemplomot a megnevezett helyek bármelyikén építik is fel, akaratlanul is versenyre kelt volna a katolikus főtemplommal, [... mivel] bizonyára a modern ízlés pazar díszítményeivel fog felépülni, a katolikus hívek szemében örökké szálka lett volna a nem messze díszelgő zsidótemplom” – írta 1918 januárjában a Harrer döntését helyeslő Vargha Tivadar.¹²⁴ A főtér házainak, az ottani üzleteknek a többsége lehetett ugyan a lakosság jó 10%-át kitevő, a város gazdasági életének meghatározó pozícióit birtokló, a képviselő-testület virilista helyeinek többségét betöltő zsidó vallású polgárok és a vezetésük alatt álló bankok tulajdonában, istentiszteleti helyük azonban a városképben csak alárendelt szerephez juthatott.¹²⁵

Az 1917 őszére kidolgozott rendezési terv a Petőfi Sándor utcában, a városházától és a főtemplomtól egy háztömbnyire északra helyezte el a zsinagógát. A teljesen leégett zsákközös beépítés felszámolása után húsz régi háztelek helyén, igényes környezetben, két oldalról kisebb parkosított előterek által határolva állt volna az imaház. Ez a terület abba a szegényes épületállománnyal és lakossággal bíró városrészbe esett, amelyet a rendezési terv talán a legerőteljesebben alakított át – ez mindenképpen a lakosság jelentős részének kicserélődésével járt volna együtt. A zsinagóga idetelepítése bizonyára tovább emelte volna az itteni telkek értékét, elősegítve e folyamatot.

1917 végén azonban erőteljes agitáció indult a zsinagóga új elhelyezése ellen, amelynek fő orgánuma a Katolikus Néppárt lapja volt. A Gyöngyös és Vidéke kijelentette, hogy „nem szabad katolikus emberek telkeit kisajátítani azért, hogy azokon zsidó templom épüljön fel. [...] A kisajátítási törvény nem ad felekezeti előjogokat. Az közérdeket tekint csak, márpedig az, hogy a zsidó templom katolikus telken épüljön, nem lehet közérdek. Sőt! Ennek épp ellenkezője! [...] a keresztény telektulajdonosnak illenék annyira tisztelni érzékenységét, hogy ősi telkétől, amikor megfosztják, ne rugdalják még meg azzal is, hogy oly

---

123 Harrer, 1968. 223. p; GyÚ, 1918. február 3. 1. p.

124 HL, 1918. január 2. 1. p. Más forrás szerint viszont a helyi zsidóság az eredeti helyén kívánta újjáépíteni imaházát, új elhelyezést a kormánybiztosság keresett „művészi és célszerűségi” szempontokra hivatkozva. Ld. GyÚ, 1917. augusztus 19. 4. p.

125 A háztulajdonosokra ld. Molnár József: A gyöngyösi Fő tér története. Gyöngyös, 2000; B. Gál Edir: Kisvárosi életmód a XIX. század végén. In: Agria, 33. (1997) 354., 359. p.

épületet csinálnak rája, amelyhez neki semmi köze nincs”.¹²⁶ Ezen érvelés szerint tehát a többi középület, az iskolák, a fürdő stb. létesítésével ellentétben – ezek magántelkek helyén történő felépítését a lap nem támadta – a zsinagógáé már nem képezett közérdeket, csak a lakosság egy szegmensének partikuláris érdeke volt, amelynek kielégítéséért másokat nem kötelezhettek áldozathozatalra.

Az itteni, felsővárosi elemi iskolát igazgató Vargha Tivadar a támadásokra válaszul rámutatott, hogy a rendezés eredményeképp az érintett terület lakosságának nagyobbik része mindenképpen otthona elhagyására kényszerülne, az ő számukat a zsinagóga elhelyezése csak kis mértékben növelné. Mivel a város déli részére tervezett vasútállomás várhatóan maga köré fogja vonzani a gazdasági élet intézményeit, „arra kellene tehát törekednünk, hogy a város egész területének egységes fejlődése szempontjából a felső részen is helyezzenek el középületeket”, a zsinagógaépítés tehát mégis közérdeket képez – érvelt Vargha.¹²⁷

A másik két vitatott részlettel ellentétben, ebben az ügyben a kormánybiztos hamar hajlandó vagy kénytelen volt engedni: már egy 1917. decemberi sajtótájékoztatóján bejelentette, hogy a zsinagógát mégsem a Petőfi, hanem a Jókai utca mentén fogják elhelyezni. Ezt az újságírók egyelőre „megelégedéssel vették tudomásul”.¹²⁸ Az 1918 februárjában hivatalosan bemutatott rendezési terven még az első elhelyezés szerepelt, az új várostérképre rajzolt terven azonban már a Jókai utcában áll a zsinagóga – ezt a módosítást a képviselő-testület 1918 júniusában egyhangúlag hagyta jóvá.¹²⁹ A módosított terven a zsinagóga megtarthatta a város fő, észak-déli tengelye mentén nyert elhelyezését, mindazonáltal a főtértől és a város legfontosabb középületeitől az előzőnél (és a tűzvész előttinél) jóval távolabbra, a belváros déli szélére került, főhomlokzatával az azt körbefogó, újonnan megnyitni szándékozott körútra nézett. Felépítése itt a korábbinál kevesebb, mindössze tizenkét háztelek kisajátítását igényelte volna. Vargha szerint viszont e módosítással megghiúsult a korábbi helyes – a városrészek kiegyensúlyozott fejlődését célzó – városrendezői szándék, „az alsó városrész domináns szerepe biztosított, a város felső részének pedig a falusias fejlődés bizonytalan sorsa jutott.”¹³⁰

---

126 GyV, 1917. december 2. 1. p.

127 HL, 1918. január 2. 1. p.

128 GyÚ, 1917. december 16. 3. p.

129 HML V-171/31 XIV/154. A tervek: MM, ltsz. 95.27.1, ill. 95.21.1.

130 *Vargha*, i. m. A zsinagóga elhelyezése körüli küzdelmek a fővárosi műszaki sajtó érdeklődését is felkeltették. Vargha álláspontjával egybehangzóan ld. Vállalkozás, 1918. január 12. 3. p.

Nem sokkal a képviselő-testület egyhangú határozata után a Katolikus Néppárt lapja a zsinagóga második elhelyezési megoldása ellen is támadást indított, amelyet a nyár folyamán több alkalommal is megismételt. A lap szerint a kormánybiztosság másodszorra is ugyanazt a hibát követte el: keresztény lakosok telkeit akarta kisajátítani a zsidók imaházának kedvéért. A Gyöngyös és Vidéke többször hangsúlyozta, hogy nem antiszemita érzelmek fütik, ellenkezőleg, azt kívánja: „legyen az a zsidó templom gyönyörű, legyen jó helyre elhelyezve, de zsidók telkein és nem a keresztényekén”.¹³¹ Enyhén fenyegető tónusban jelezte, hogy a terv „nem lenne egyébre jó, mint hogy zsidó polgártársaink ellen indokolatlan ellenszenvet váltson ki, s bevezetője legyen oly súrlódásoknak, melyek egyik vallás szempontjából sem kívánatosak”. A „zsidópárti” lapok reakcióira hivatkozva megnyugtatóan közölte, hogy a helyi zsidóság körében sem népszerű a kormánybiztos elgondolása, azok igen bölcsen kerülni kívánják a keresztény lakosság ingerlését. A zsidóságnak erről az „önmegtartóztató”, óvatos viselkedéséről írottakat kevésbé támasztja alá az, hogy a helyi status quo hitközség országos építészeti tervpályázatot hirdetett imaháza terveinek beszerzésére.¹³² A pályázati hirdetés szövege a tervezési helyszínt ugyan nem nevezi meg, de ez aligha lehetett más, mint a Jókai Mór utca és a tervezett körút sarkánál található telek. Az építési szándék hivatalos támogatottságát jelezte, hogy a bírálóbizottságban a város főmérnöke, Barna Dezső és a kormánybiztosság építészeti szakértője, Lechner Jenő is helyet kapott. Nem lehetetlen, hogy a Néppárt és lapja éppen az építési szándék komolyra fordulását látva lépett akcióba az ellen a helyszínválasztás ellen, amely több mint fél éve ismert volt, de miatta korábban sem a sajtóban, sem a képviselő-testületben nem tiltakozott.

A zsinagóga elhelyezésének kérdése 1919 első napjaiban, a kormánybiztosi bizottságnak és az újonnan kinevezett kormánybiztos-helyettesnek a rendezési terv revíziójáról tartott megbeszélésein is felmerült. A bizottság a zsinagóga-elhelyezés kérdésének ideiglenes felfüggesztéséről állapodott meg, a kérdésben „békés megegyezés helyzetetett kilátásba”.¹³³ A Gyöngyös és Vidéke tíz nap múlva már arról számolt be, hogy a zsidók „nem kívánják igénybe venni a Harrer által kijelölt területet, hanem arra kérték a kormánybiztost, hogy ott vásárolhassanak telket, ahol tudnak”.¹³⁴ Ez az ekkorra állítólag már meg is vásárolt telek, amely

131 GyV, 1918. július 21. 2. p.; GyV, 1918. augusztus 4. 1., 2. p.

132 VL, 1918. augusztus 21. 8. p. (A tervpályázati felhívás kibocsátásának dátuma: 1918. augusztus 9.) A zsűri tagjait ld. VL, 1918. szeptember 25. 6. p.

133 Gy, 1919. január 8. 2. p.

134 GyV, 1919. január 19. 3. p.

a rendezési tervben egy közfürdő létesítésére volt kijelölve, a város főterétől egy háztömbnyire keletre feküdt, központi, de nem túl exponált, nem főút menti helyen. A tűzvérszig nagyrészt beépítetlen, illetve (a zsidó szállodatulajdonos által bérelt) parkosított terület volt – itt tehát a zsinagóga nem háborgathatta a keresztény gazdák ősi hajlékait. Annak ismeretében, hogy a gyöngyösi Nemzeti Tanács elnöke ekkor nem volt más, mint az említett lap felelős szerkesztője, Somogyi István, a közhatalom pedig gyakorlatilag a Néppárt kezébe került, érthető, hogy a zsidó hitközség meg kívánta előzni a további konfliktusokat.¹³⁵ Az új zsinagóga végül mégsem ezen a telken, hanem a leégett épület helyén épült fel 1929 és 1931 között. A kevésbé előnyös elhelyezést az építetők és a tervező a gigászi méretekkel kompenzálták: a monumentális, a hitközség igényeit valószínűleg meghaladó méretű épületet hatalmas félgömbkúpolója a félreeső elhelyezés ellenére is a városkép egyik domináns motívumává tette.

A ferences rendház telkének kisajátítása

A ferences rendház telke a belváros keleti részén terült el, a nagyméretű rendházon és annak templomán túl körülbelül 4000 négyszögöl kert és udvar tartozott hozzá. A templomtól délre eső, 900 négyszögöles telekrész szőlővel volt betelepítve, a kolostortól nyugatra és északra fekvő nagyobbik kertrészen két gazdasági udvar osztozott egy nagy, részben gyümölcsfákkal beültetett veteményeskerttel.¹³⁶ A rendezési terv értelmében a kolostorépülettől északra elterülő, több mint 2500 négyszögöles telekrész teljesen kisajátításra került volna. A rendház északi falának vonalával párhuzamosan, közvetlenül előtte a kormánybiztosság utcát kívánt nyitni: a várost nyugat-keleti irányban átszelő, a Jókai Mór utcába szánt postát a leendő vásárarnokkal, a volt marhavásártéren építendő kertvárossal és (itteni fenntartása esetén) a vasútállomással összekötő – az új utcahálózat fontos elemének szánt – út egyik szakaszát. Ennek az északi oldalán két iskolaépületet helyezett el a tervezet, közöttük torkollt volna be az északi irányból a kolostor falának vezetett, szintén újonnan megnyitni szándékozott út. Várostervezési szempontból a tervező döntései teljesen racionálisak voltak: a rendkívül sűrűn

---

135 *Vargha Tivadar*: A forradalom esztendeje Gyöngyösön. Gyöngyös, [1920]. 28–33. p; HML V-171/52 IV/44. Az új elhelyezés látható a rendezési terv egy datálatlan módosított változatán: MÉM ltsz. 2006.08.19.5.

136 Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár (=MFKL) VI.5 2. d. (Barna Dezső: Vázrajz a gyöngyösi 2623, 2625 hrsz. ingatlanok telekkönyvi felosztásáról. Gyöngyös, 1911.)

települt város központjában található, alulhasznosított, jórészt beépítetlen területen kis kisajátítási költséggel és a lakosság kitelepítésének kényszere nélkül nyílt volna mód a város által már az évtized elején szükségesnek vélt új elemi iskolák létesítésére.¹³⁷ A nyugatról a templom, északról – díszterrel kombinálva – a kolostor homlokzatához vezetett új utak révén, Warga szándékai szerint, a történelmi becsű épületegyüttes a korábnál jobban érvényesülhetett volna a városképben.¹³⁸

Korábban maguk a ferencesek sem zárkóztak el telkük egyes részeinek eladásától. 1904 és 1911 között több lehetséges vevővel is folytattak tárgyalásokat a Barát utca mentén fekvő ezer-ezerkétszáz négyszögöles, használaton kívül álló gazdasági udvar eladásáról.¹³⁹ 1911-ban sikerült is megállapodniuk a várossal arról, hogy az – iskolaépítés céljára – megvásárolja az említett telekrészt. Ezt a rendház ekkori főnöke, Pintér Kornél a rend érdekeit és a közérdeket ideálisan összeegyeztető megoldásként értékelte: „e területnél iskolai célokra alkalmasabb hely az egész városban nincs, itt a tanuló gyermekcsereg valójában klimatikus levegőjű nagy kert szomszédságába jut, díszessé válik egyúttal a város ezen része is, mi pedig a templomunkhoz és kolostorunkhoz teljesen illő szomszédságot kapunk”.¹⁴⁰ Az adásvételi szerződés végrehajtása azonban kormányhatósági jóváhagyás híján elmaradt.

Bár a kormánybiztos felajánlotta a szerzeteseknek a konyhakert másutt történő pótlását és a kolostorkert délkeleten való kisebb kibővítését is, az 1917-es kisajátítás a rend számára a hat évvel korábnál valóban kedvezőtlenebb megoldást jelentett.¹⁴¹ A rendezési terv szerint nemcsak a korábban megtartani kívánt, a rendházhoz közvetlenül kapcsolódó kertrészekről kellett volna megválniuk, a kolostorépület ráadásul egy forgalmas út mellé került volna. Harrer 1917 augusztusában tájékoztatta a ház és a rend főnökét a tervezett

---

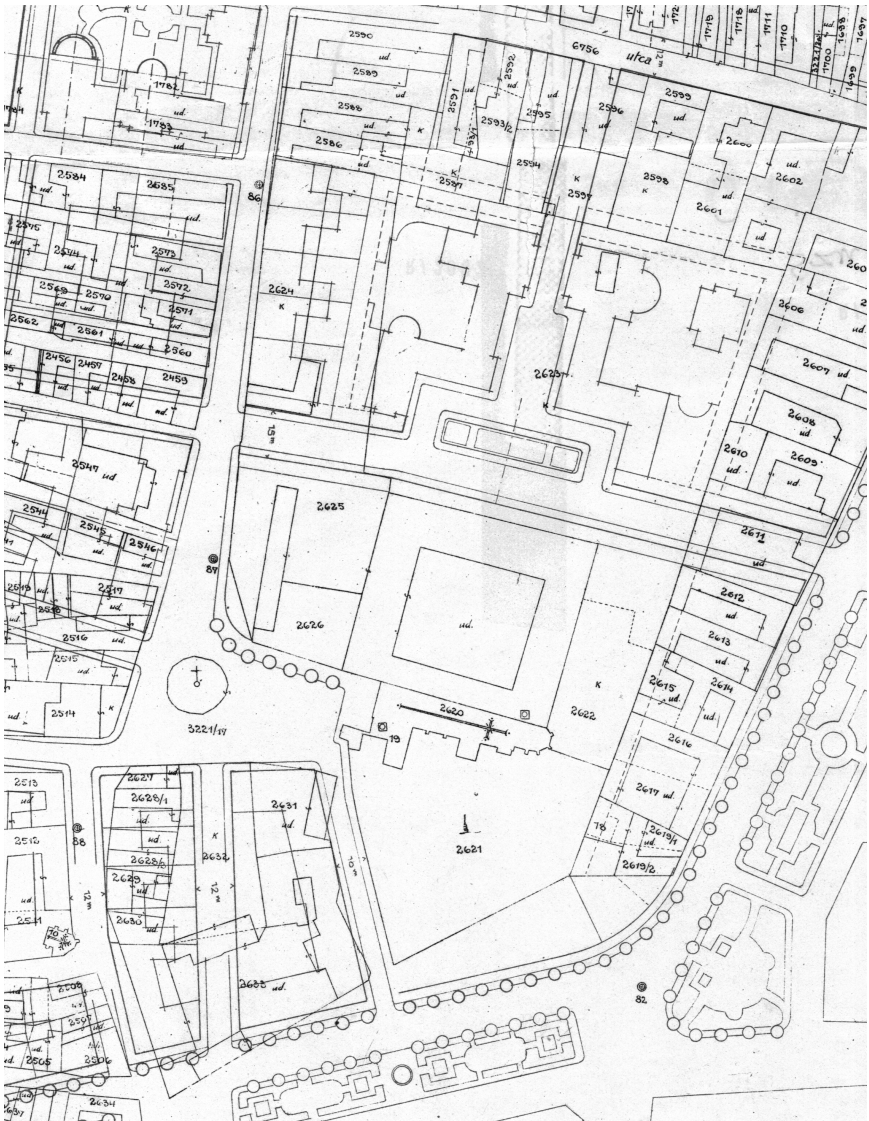
137 Egy helyi lap már jóval Harrer kinevezése előtt tényként közölte, hogy a leégett központi fiú elemi iskola a ferencesek kertjéből korábban erre a célra kijelölt területen fog felépülni. MV, 1917. június 16. 1. p.

138 A „Gyöngyösi kath. egyházi tudósító”, bár sajnálkozott a telek jelentős részének elvesztésén, elismerően nyugtázta ezt a tervezői szándékot. (1918. szeptember 1. 6. p.) Ez az általunk ismert egyetlen olyan írás, amely a „katolikus érdekek és intézmények jövője szempontból” nem veszélyesnek, hanem ígéretesnek mutatja be Harrer és Warga működését.

139 MFKL VI.5.2. d. Telekeladási ügy iratcsomója.

140 Uo. Ezzel egyidejűleg a házfőnök a templomtól délre eső kilencszáz négyszögöles telekrész eladására is javaslatot tett feljebbvalóinak.

141 *Harrer*, 1968. 223–225. p.

Warga László: Gyöngyös város belső részének rendezési terve, 1917. XI. 21.
A ferences kolostor és környéke. Hadtörténeti Intézet és Múzeum,
Hadtörténelmi Térképtár, ltsz.: G1h 231/2 (részlet)

kisajátításról, úgy vélte, hogy az utóbbi ezt tudomásul is vette.¹⁴² A ferencesek azonban ragaszkodtak tulajdonukhoz, két oldalról is megpróbálták nyomást gyakorolni a kormánybiztosságra: előbb a Belügyminisztériumnál kezdtek lobbizni a kert megtartása érdekében, a saját lapjuknak tekintett „Gyöngyös és Vidéke” hadrendbe állításával pedig a helyi közvéleményt igyekeztek megnyerni ügyüknek.¹⁴³

Unghváry Antal tartományfőnök 1917 novemberében, tehát még a rendezési terv közgyűlési bemutatását megelőzően, de már a telekrendezési tervezet birtokában a belügyminisztert a még meg sem hozott kisajátítási döntés megsemmisítésére kérte. Két fő érve közül az első szerint a rendház mellett folytatott zöldség- és gyümölcsstermesztés, a szabad levegőn való munka a papnevelés nélkülözhetetlen kiegészítője volt, annak ellehetetlenülése a növendékek egészségét veszélyeztetné.¹⁴⁴ (Arról nem szólt, hogy megmaradó nagy területű kertrészek erre továbbra is módot adtak volna.) Kétségbe vonta továbbá a nyitandó utca szükségességét is: a vasútállomás elhelyezésének bizonytalansága mellett nála is megjelent a „sok utcanyitás kiüzi a lakosságot a városszélre” ekkorra érezhetően népszerűvé váló toposza. Ez, mint láttuk önmagában is tévedés volt, a ferencesek addig beépítetlen telkével kapcsolatos felvetése ráadásul teljesen inadekvát. A rend ebben a beadványban és később is „külvárosi”, „periférián levő”, „félreeső helyen fekvő” jelzőket alkalmazta a város főterétől három háztömbnyire eső telkére, amely valójában – amint ez a korábbi adásvételi tárgyalások irataiból kiviláglik – a város egyik legmagasabb négyzetméterenkénti értékkel bíró területe volt.¹⁴⁵

A rendezési terv bemutatását megelőző hónapokban a ferencesek telke körül folyó vitáról a két „keresztény” lap vonatkozó számainak hiányában csak részleges képet lehet alkotni, ismerünk ugyanakkor a kormánybiztosság tervezetét támogató véleményeket. A már többször idézett Vargha Tivadar érvelése szerint például nem álltak egymással ellentétben a közoktatás, a ferences rend és a városfejlesztés érdekei: az iskolák építése révén „a barátok telke tehát nem profán célokra lesz igénybe véve, hanem továbbra is szolgálni fogja azt a legnemesebb szent célt, mit a Szent Ferenc rend öt évszázad óta teljesít: a vallásos

---

142 Rend-tartományi Közlöny, 6. (1917) 1. sz. 8. p; GyÚ, 1917. november 25. 1. p.

143 Rend-tartományi Közlöny, 6. (1917) 2. sz. 23. p; Uo. 6. (1917) 3. sz. 32. p.

144 A gyöngyösi ferences rendház Historia Domusa, mikrofilm, Vachott Sándor Városi Könyvtár, Gyöngyös. Az 1920. II. 18-i bejegyzésnél. A kárptásként a város külterületén felajánlott véleményest a rendtagokra vonatkozó szigorú klauzúra miatt nem tartották elfogadhatónak.

145 MFKL VI.5 2. doboz. Telekeladási ügy iratesomója.

alapon nyugvó hazafias nevelést és művelődést. Mert egy fejlődő város szívében akkora üres telek, mint a barátok kertje sokáig használatlanul nem maradhat. [...] Helyesen mérték fel tehát ezt a tervezők, s már most lefoglalták olyan célra, melyhez a magánérdekek soha hozzá nem férkőzhetnek”.¹⁴⁶ A tervezet képviselő-testületi bemutatásakor a házfőnök, Bozsik Pál felsővárosi plébános és Mazuk Kálmán – a rendház későbbi ügyvédje – is a kert kisajátítása, illetve az utcanyitás ellen szólalt fel. A közgyűlés végül a tervezet egyhangú elfogadása mellett kijelentette, hogy a ferencesek telkének igénybevételét „lehetőleg mellőzni kívánná”.¹⁴⁷ Ezt az óvatosan megfogalmazott változtatási igényt Harrer az ekkor még el nem fogadott 1918:XXIII tc. alapján nem volt köteles figyelembe venni. Nem is vette, hanem úgy terjesztette fel a tervet a Belügyminisztériumnak, hogy közölte, ragaszkodik a ferencesek telkének átvágásához.¹⁴⁸ Bár a rend márciusban már az út vezetésének a kertet megkímélő alternatív megoldását is ismerni vélte, a törvényalkotás elhúzódása miatt 1918-ban nem született döntés az ügyben.¹⁴⁹ Amikor az év végén, a háború vesztes befejezése és egy Harrert helyettesítő kormánybiztos-helyettes kinevezése után felmerült a tervezet egyszerűsítésének a lehetősége, a különböző gyakorlatias javaslatok között nem szerepelt a ferencesek telkére vonatkozó szabályozás módosítása.

A rendezési tervet 1919 tavaszán a Berinkey-kormány, majd – ezt nem tekintve érvényesnek – az év novemberében a Friedrich-kormány Belügyminisztériuma is a kertet átszelő utcaszakasz fenntartásával hagyta jóvá; így az eredetileg tervezett formában készülhetett el a ferences rendház tömbjére vonatkozó hatósági telekrendezés tervezete. „1919. november végén tehát a rendház a legnagyobb konsternációval vette tudomásul, hogy a kert egyszer s mindenkorra elveszett, elveszett pedig a keresztény kurzus idejében, akkor, amikor Harrer is már, mint leleplezett szabadkőműves és levitézlett Károlyi-párti hős rég megbukott.”¹⁵⁰ Kitaró – a terv sorsának 1920 utáni alakulása kapcsán ismertető – munkával azonban a rend később a veszni látszó ügyet is győzelemre tudta vinni.

---

146 HL, 1918. január 2. 1. p.

147 HML V-171/31 IV/35.

148 Harrer, 1968. 240. p.

149 Rend-tartományi Közlöny, 7. (1918) 3. sz. 62. p.

150 A gyöngyösi ferences rendház Historia Domusa, id. hely.

A Vida- és a Kálmán-házak ügye

A rendezési terv harmadik, heves tiltakozást kiváltó eleme tipikus kisajátítási ügy volt. Vida Kálmánnak, a város legkedveltebb cukrászának főtéri apró telken 1907 óta álló kisméretű háza megmenekült a tűztől.¹⁵¹ A virilisek jegyzékében a tizenhatodik helyen álló ügyvédnek, Kálmán Ignácnak a jóval nagyobb telken álló szomszédos, Vidáétól egy keskeny közzel elválasztott, 1910 körül épült háza (a tér három kétemeletes épületének egyike) viszont teljesen kiégett.¹⁵² Vida házát a – főteret szabályos alakúvá alakítani kívánó, illetve a városháza oldalában egy keresztutca megnyitásával számoló – rendezési terv kisajátításra és lebontásra ítélte. A telekrendezés után a cukrász telkének mintegy felét Kálmán szomszédos ingatlanjához kellett volna csatolni, amely így saroktelekké vált volna. A főtér egyik leghosszabb homlokzatával, a városháza szomszédságában, a főtemplommal átellenben Kálmán háza lett volna a város legmonumentálisabb magánépülete.

A rendezési terv első verziója Vida telkét teljes kisajátításra ítélte, az új térképre felfektetett második a korábbihoz hasonló méretű, de nem a főtérre, hanem az építendő városháza oldalhomlokzatára néző telket juttatott neki. Cukrászdája elhelyezésére Kálmán házának földszintjén ajánlott helyiséget a kormánybiztos.¹⁵³ A kisajátításnak és a szabályozásnak ez a módja megfelelt a fennálló kisajátítási törvénynek és a Harrer által fogalmazott, de ekkor még el nem fogadott gyöngyösi városrendezési törvény előírásainak is. Ugyanakkor érthetően merült fel vele szemben az ellenvetés, hogy szabad-e lebontani egy épen maradt házat egy leégett épület szabályozásnak megfelelő újjáépítése kedvéért, akkor, amikor a város rekonstrukciója még el sem kezdődött.¹⁵⁴ Az ügyet az ette felekezeti jellegű ellentétte, hogy, míg Vida cukrászdája a város keresztény közönségének kedvelt találkozóhelye, addig Kálmán a helyi status quo hitközség korábbi elnöke volt. Ráadásul, ahogyan Harrer visszaemlékezése is megerősíti, az utóbbi jó személyes

---

151 1929-ben így hirdette magát: „Alapítva 1852-ben. Heves megye legrégebbi cukrászdája. A városi és vidéki intelligencia, valamint a turisták és autókirándulók találkozóhelye.” Hevesvármegyei almanach. Szerk. Málnási Ödön. Eger, 1929. 128. p.

152 A virilisek 1918. évi jegyzéke: HML V-171/30 XXIX/311. (A jegyzék összeállításakor értelmiségi foglalkozásuként az általa fizetett állami egyenes adók összege kétszeresen jött számításba.)

153 MV, 1918. január 12. 2. p. A két tervpéldány: MM, ltsz. 95.27.1, ill. 95.21.1.

154 Amennyiben Vida háza fennmaradási engedélyt kapott volna, úgy Kálmán lett volna képtelen végleges formában építkezni.

Gyöngyös, Hanisz Imre tér,
Kálmán Ignác háza, 1912–1917 k.
Képeslap, Szántó és Pampuk. kiadása,
Gyöngyös. Mátra Múzeum,
Itsz.: 86.352.1. (részlet)

Gyöngyös, Hanisz Imre tér,
Vida Kálmán háza, 1917 e.
Képeslap, Bucsánszky K. kiadása,
Gyöngyös. Mátra Múzeum,
Itsz.: 73.1.73. (részlet)

kapcsolatot ápolt a kormánybiztossal, akit gyöngyösi tartózkodásai alkalmával rendszeresen vendégül is látott.¹⁵⁵

A helyzet tehát eléggé kétértelmű volt ahhoz, hogy a kormánybiztossal szemben ellenséges értelmezéseket is lehetővé tegyen, amelyek nem is maradtak el. Valószínűleg maga a felsővárosi plébános, a Harrerrel egyébként jól együttműködő Bozsik Pál ragadott álnéven tollat, hogy elítélje a kormánybiztosság részrehajlását, sőt figyelmeztesse Harrert és Kálmánt, hogy „úgy ilyen, mint hasonló esetekben a keresztény Gyöngyöst találnák magukkal szemben, melynek a megsértése és felingerlése nem lehet céljuk”.¹⁵⁶ A cikk azt követelte, hogy Vidáé legyen a

---

155 Harrer, 1968. 213. p.

156 MV, 1918. január 12. 2–3. p. Kálmán sajtópert indított a Mátravidék ellen, ennek során derült fény arra, hogy a fenti cikket nem Mazuk Kálmán szerkesztő, hanem Bozsik Pál, a felsővárosi plébános írta. Ld. HL, 1918. május 1. 2. p. A vitára a megyeszékhelyen is felfigyeltek: Egri Újság, 1918. október 12. 1–2. p.

saroktelek, hogy azon ő építhesse fel a megkívánt kétemeletes, „a városházához méltó palotát”. Mazuk Kálmán – a lap szerkesztője – és Bozsik Pál plébános más alkalmakkor is felvetették a Vida-ház kérdését, az utóbbi még a rendezési terv képviselő-testületi bemutatásakor is felszólalt annak kisajátítása ellen.¹⁵⁷ A rendezési terv 1919 eleji revíziója során sikerült is elfogadtatniuk álláspontjukat. A módosított tervben a leendő városháztelek déli határa – díszudvarának szűkítése árán – északabbra került, így a keresztutca átellenes oldalán a főtéri házak tömbjét szélesebbre lehetett méretezni, ami eggyel több főtérre néző homlokzat kialakítását engedte meg.¹⁵⁸ A cukrászt támogató kampány tehát sikeres volt: Vida háza állva maradhatott, sőt, ingatlana a városháza tömbjének leendő bontása esetén a keresztutcára is homlokzattal bír, értékesebb saroktelekké vált volna. Kálmán Ignác telke a módosítás után a tűzvész előttivel szinte megegyező méretű és formájú maradt, viszont elvesztette a felszámolt – Vida telkéhez csatolt – Hóji közre néző oldalhomlokzatát, így egy rövid főtéri homlokzattal a korábnál jóval kisebb mértékben lett beépíthető. 1923–1925-ben az ügyvéd ennek megfelelően építette fel a réginel sokkal szerényebb, egyemeletes házát a jó nevű fővárosi építész, Münnich Aladár tervei szerint.¹⁵⁹

A rendezési terv revíziója

A gyöngyösi városrendezési törvény végrehajtását szabályozó, Károlyi Mihály miniszterelnök aláírását viselő kormányrendelet 1918. november 8-án látott napvilágot – elméletileg ezután kezdődhetett volna el a rendezési terv megvalósítása. Ekkorra azonban a háború elvesztése, a gazdasági összeomlás, a dualista államrend felbomlása gyökeresen megváltoztatták a gyöngyösi újjáépítés és városrendezés lehetőségeit, feltételeit. Ehhez járult még a bor dekonjunktúrája, a másfél éve jórészt tétlenségre kárhoztatott, többnyire még mindig ideiglenes szállásokon élő tűzkárosult lakosság frusztrált hangulata, valamint az akarátát addig erős kézzel érvényesítő Harrer Ferenc kormánybiztos távolléte. Ő a bécsi követi megbízatást elfogadva, az ügyek vitelét a helyetteséül november

---

157 GyÚ, 1917. november 25. 1. p; MV, 1918. február 10. 1. p; GyÚ, 1918. február 17. 1. p.

158 HML V-171/52 IV/44.

159 Mivel az 1919-es terveken (MÉM, ltsz. 2006.08.19.5.) a telekhatárok nem kivehetőek, így a fentiek a Kálmán-ház engedélyezési tervei (GyvMH 209/1923.) és Warga László 1940–41-es rendezési terve (MM, ltsz. 95.11.1.) alapján állapíthatóak meg. Vida házát az 1950-es években lebontották.

18-án kinevezett Mintzér József gyöngyösi születésű pénzügyminisztériumi osztálytanácsosra, hivatalának addigi pénzügyi előadójára bízta.¹⁶⁰ Decemberre a városi igazgatás és a helyi sajtó is egyetértett abban – a Harrert korábban támogató Radikális-párti és Károlyi-párti lapokkal egyetemben –, hogy az adott körülmények között a rendezési terv teljes egészében már nem valósítható meg. Szükségesnek vélték a szabályozásoknak a tűz által megkímélt értékeket szem előtt tartó redukcióját, valamint – a pénzromlást figyelembe véve – a felépítmények korábban megállapított kisajátítási kártalanítási összegeinek a felülvizsgálatát is. A revízió szükséges mértékéről azonban erősen eltértek a vélemények.

A városi tanács december első felében részletes javaslatot dolgozott ki, amelyet a kormánybiztosi bizottság, majd a képviselő-testület december 18-i közgyűlése is elfogadott. „Általánosságban és egészében” fenntartani javasolták a rendezési tervet, módosításokat avégett vélték rajta szükségesnek, hogy az újjáépítés egyszerűbben, olcsóbban és minél gyorsabban keresztülvihető legyen. Legfontosabb kívánságuk az volt, hogy fennmaradhassanak azok az épen maradt házak, még felhasználható falazatok, amelyek nem az új szabályozási vonalaknak megfelelően helyezkedtek el, tehát lebontandók lettek volna. Hangsúlyozták, hogy nem minden, még álló falazat megkímélését kívánták, hanem csak azokat, amelyek fenntartása nem állt ellentétben a rendezés közegészségügyi, tűzrendészeti célkitűzéseivel, nem akadályozta a feltétlenül szükséges utcanyitásokat, utcarendezéseket. Emellett kérték azoknak a munkálatoknak az elvégzését, illetve befejezését is, amelyeket a kormánybiztos hivatalba léptekor tervbe vett, de mindaddig nem vitt véghez: a rendezési terv kiterjesztését a város egész területére, az új építési szabályzat kidolgozását, illetve a megkezdett hatósági telekrendezések lezárását. Mindezeket sürgős, még a tavasz beállta előtt elvégzendő feladatként jelölték meg, annak érdekében, hogy a lakosság pontosan megtudja, hol és milyen feltételekkel építkezhet, és az újjáépítés kezdetének remélt 1919-es építési szezonra el tudja készíttetni a szükséges terveket.¹⁶¹

Ugyanezen a képviselő-testületi ülésen Székely Ödön, a gazdag (huszonkilencedik volt a virilisek jegyzékében) helyi ügyvéd is előterjesztett egy indítványt a rendezési terv felülvizsgálatára, úgymond a „tűzkárosultak nevében”. Székely és általa képviselt ismeretlen számú polgár ugyan elfogadták a városi

---

160 HML V-171/31. XLVIII/355. Mintzér a városban és a vármegyében is ismert, népszerű személyiség volt, korábban még lehetséges gyöngyösi polgármesterként is szóba került a neve, ld. GyV, 1918. július 21. 3. p; GyÚ, 1918. november 24. 3. p.

161 HML V-171/31. XLVIII/355; Gy, 1918. december 17. 2. p; GyÚ, 1918. december 22. 2. p; HL, 1918. december 25. 1. p.

tanács javaslatát, de nem tartották azt kielégítőnek – radikálisabb változtatásokat javasoltak. Első helyen a „pusztán szépészeti szempontú” átalakítások mellőzését követelték, ezek közé sorolták a főutcák szélesítéseit, ezen útvonalak mentén az egy-, illetve kétemeletes építkezés előírását, továbbá a régi városháza tömbjének lebontását. Revideálni óhajtották a telkek beépítésére vonatkozó előírásokat is: a tömbkörülépítést csak ott tartották elfogadhatónak, ahol annak kialakításához nem volt szükség még álló falak vagy pincék bontására, felszámolására. Ahol ilyenek álltak, ott a régi építésmód helyreállításának engedélyezését követelték. A rendezés ügyében az érdemi döntési jogokat – az intézmény lényegével ellenkező módon – az addig konzultatív szerepkörű kormánybiztosi bizottságra kívánták ruházni. A Székely Ödön által előadott igények érzékelhetően a jómódú helyi polgárság érdekeit tükrözték, az ő javaik kimélését, megterhelésük enyhítését célozták: a főutak többsége és a főtér mentén az ő házaik álltak, ezek rendelkeztek mélyen a telkek belsejébe nyúló oldalszárnyakkal, nekik kellett volna emeletes házakat emelniük. Székelyék javaslata tehát csak a zsákközöket számolta volna fel, egyébként a régi alaprajzon építette volna újjá a várost.¹⁶²

A gazdasági elit érdekeit alig leplezve megjelenítő kezdeményezést a képviselő-testület nem támogatta, és a helyi sajtó jelentős része is ellenezte – ebben a kérdésben a Károlyi- és Radikális-, illetve a Néppárti lapok álláspontja is hasonló volt.¹⁶³ A Károlyi-párt helyi lapja többször is visszatért a kezdeményezés bírálataira. Hangsúlyozta a terv Székelyék által elvetendőnek ítélt elemeinek racionalitását, hasznát a város fejlődése számára, a „pusztán szépészeti szempontú” beavatkozásokban rejlő praktikumot: egyes utcaszélesítések közlekedési szükségszerűségét, a rendezés révén a telkek értékében előálló emelkedést, a többszintes házak építésének hasznát a lakáskínálat növelése, s így a lakásárak letörése, a telektömb-körülépítését pedig a közegészségügy és a tűzvédelem szempontjából. „Tiltakozunk minden túlzás ellen, s a város jövője elleni merényletnek minősítjük a város régi alapon való felépítésének tervét.” „Akarjuk, nagyon akarjuk – írta később –, hogy a felépülő város csinos, modern és kényelmes legyen. [...] A tervek újra-felfektetése a modern élet, s egy szebb jövő kívánalmi után igazodjék, de felfogásunk szerint a kivitel igen sok esetben a jövőre maradhat”.¹⁶⁴ Ennek megfelelően javasolta például a lap, hogy a tömbbelsőbe tervezett udvarok elhagyása helyett első lépésben – a kisebb

---

162 Gy, 1918. december 28. 1. p.

163 Gy, 1918. december 18. 2. p; Gy, 1918. december 21. 2. p; GyV, 1919. január 12. 3. p; GyÚ, 1919. február 1. 2. p.

164 Gy, 1918. december 18. 2. p; Gy, 1918. december 24. 2. p.

értéket képviselő szárnyépületek bontásával – csak egyes, két-három házból álló épülecsoportok udvarait nyíssák össze, tehát ún. csatlakozó udvaros beépítést alakítsanak ki. A végleges rendezési tervben maradjanak meg a teljes tömbbelsőkre kiterjedő udvarok, de az ezekbe belelógó értékesebb épületszárnyakat csak a házak természetes átépülésével párhuzamosan bontsák le. A főutak szabályozási vonalainak teljes elhagyása helyett a szabályozási tervbe nem illő épületek számára hosszú időre, akár évtizedekre szóló fennmaradási engedélyek megadását indítványozta.¹⁶⁵

A tanácshoz címzett, 1918. december 30-án kelt átiratában Harrer Ferenc kijelentette, hogy „a hátrányosan változott viszonyok folytán nem zárkózik el a szabályozási terv megokolt és a végcélt nem veszélyeztető módosítása elől”, egyúttal azzal bízta meg helyettesét, hogy a kormánybiztosi bizottsággal, a hatóságokkal és a szakértőkkel egyeztetve tegyen javaslatokat az esetleges módosításokra.¹⁶⁶ Mintzér József és Warga László 1919. január 6–7-én tárgyalt a bizottsággal, amely eleinte a képviselő-testületi határozatban szereplőnél radikálisabb változtatásokat követelhetett. „[C]saknem azt kellett gondolnunk, hogy a bizottság, átlépve a képviselő-testület által adott megbízás keretét, a város újjá való építésének tervezetét teljesen megsemmisíti” írta a helyi napilap.¹⁶⁷ Végül azonban sikerült egy mérsékelt, egyhangú támogatást élvező, ugyanakkor jelentős könnyítéseket tartalmazó javaslatot megfogalmaznia, amelyet 11-én a képviselő-testület is elfogadott.¹⁶⁸ Ez a lista első helyen a felépítmények kisajátítási kártalanítási összegeinek korrigálását kérte; az így megemelkedő költségeket az összlakosságra kivetendő – az 1918:XXIII. törvény által feltételelesen engedélyezett, helyben korábban jórészt elutasítóan fogadott – mérsékelt összegű városépítési járulék bevezetésével vélte fedezhetőnek. A második pont a Gyöngyös napilap decemberi javaslatával egybehangzóan huszonöt évre igényelt ideiglenes fennmaradási jogot a még használható vagy kevés helyreállítást igénylő, de a szabályozási vonalon túlnyúló építmények számára – ott, ahol ez „a jövő fejlődésének sérelme nélkül” megadható volt. Ez az engedmény a szélesíteni tervezett fő- és mellékutcák mentén emelkedő azon épületekre vonatkozott, amelyek falai még állottak, és ahhoz, hogy lakhatóak legyenek, csak be kellett őket tetőzni. Új épület emelése a 25 év lejárta előtt is csak a végleges szabályozási

---

165 Gy, 1918. december 25. 2. p.

166 HML V-171/52 IV/44.

167 Gy, 1919. január 8. 2. p.

168 HML V-171/52 I/2.

vonalon lett volna lehetséges. A kisajátítás és a hatósági telekrendezés alá eső zsákközös területeken álló építményeket mindez nem érintette.¹⁶⁹

A kormánybiztosi bizottság ezeken túl javasolta néhány, alapvetően városképi megfontolásból megnyitni kívánt utca elhagyását, illetve módosítását is: a Szent Orbán templomhoz és a ferencesek templomához, valamint a volt vármegyházához vezető utcákét. A tömbkörülépítést előíró rendelkezéseket azzal óhajtotta enyhíteni, hogy a kormánybiztosságot a háztelkek beépíthetőségének esetenkénti, az egyes tulajdonosokkal kötött megegyezéseknek megfelelően történő megállapítására kérte fel. A kisajátítás alá kerülő telkek esetében ugyanakkor feltétlenül szükségesnek tartotta a tömbbelsők szabadon hagyását, udvarokként való kiképzését. A bizottság megállapodott Warga Lászlóval abban, hogy ő a módosított rendezési tervet két héten belül bemutatja a képviselő-testületnek. Ezek a megoldások ugyan nem írták felül a rendezési tervet, a legtöbb értékes ház tulajdonosának ugyanakkor az ahhoz való alkalmazkodásra hosszú, akár egy emberöltőnyi haladékot adtak, míg ellenben a zsákközök korábbi lakosainak helyzetét csak a kisajátítási kártalanítás korrekciója révén javították.¹⁷⁰

Warga László január 21-i dátumot viselő, a kormánybiztosi bizottság kívánalmainak megfelelően módosított rendezési terve néhány további, kisebb kiigazítást is tartalmazott, ezek egyrészt a kiosztott telkek számának emelését szolgálták, másrészt néhány kisebb utcaszélesítés, kiegyenesítés, előkert-létesítés elhagyásával a szükséges kisajátítások számát mérsékeltek.¹⁷¹ Harrer január 30-án jelentette be a képviselő-testületnek, hogy elfogadja a fentebb ismertetett, ekkorra végleges formába öntött és eléje terjesztett javaslatokat.¹⁷² A kormánybiztos 1919. február 15-én állapította meg a képviselő-testületi igényeknek megfelelően

---

169 Gy, 1919. január 8. 2. p; GyV, 1919. január 19. 2. p. A javaslatok január 11-i képviselő-testületi jóváhagyása kapcsán ismét elhangzottak radikálisabb követelések is. Vadász Lajos a főutcaik szélesítésének teljes elejtését, a fennmaradási idő harminc évre való meghosszabbítását és kiterjedtebb anyagi, pénzügyi segítségnyújtást kért, indítványát azonban elvetették. HML V-171/52 I/2.

170 Az infláció miatt a legrosszabbul azok jártak, akinek a telkét teljesen kisajátították, tehát ingatlanját pénzzel váltották meg. A város 1923 után az érsekföldi telekosztásoknál őket olcsó ingatlanjuttatással igyekezett kompenzálni.

171 MÉM, ltsz. 2006.08.19.3. A ferences templomhoz vezető új utcát a bizottság kérése ellenére ez és a következő terv is fenntartotta.

172 HML V-171/52 IV/44. Az ekkor elfogadott további módosításokat, így a Kálmán-, Vida-, és Hóji-telkek korábban említett rendezését is feltüntetető terv: MÉM, ltsz. 2006.08.19.5.

módosított rendezési tervet, és egyúttal fel is terjesztette azt jóváhagyásra a Belügyminisztériumnak – ezt az aktust már a Belügyi Népbiztosság végezte el.¹⁷³

A terv további módosításai 1919 után

A városrendezési terv Harrer Ferenc 1919. április 2-i lemondását és a kormánybiztossági adminisztráció Tanácsköztársaság alatti felbomlását követő sorsa is igen fordultatos. A nagyobb arányú újjáépítés jogi és gazdasági feltételei egyrészt csak 1923-ra teremtődtek meg, másrészt a kormánybiztosság és az újjáépítés későbbi története szorosan összefonódott a várost a húszas évek elején megosztó gazdasági, politikai ellentétekkel. A város 1919 őszén felálló új vezetése – Bozsik Pál plébános és pártja támogatásával az új polgármester Puky Árpád lett – és az év decemberében kinevezett, korábban vasúti mérnökként működő új kormánybiztos, Debreczeni János Miklós közötti, nemzetgyűlési interpellációt, minisztériumi vizsgálatot, becsületsértési pert stb. maga után vonó ellentét másfél évig hátráltatta a rekonstrukciót. A következőkben ezektől a kérdésektől jórészt eltekintve, szorosabban csak a rendezési tervben foglaltak alakulását kívánjuk nyomon követni.

A két fél a rendezési tervet is eltérően ítélte meg. A polgármester az év elején elfogadott módosított tervet 1919 novemberében is „úgy városrendezési, mint pénzügyi szempontból kifogástalannak”, a kétségbeejtő lakáshelyzet és a telekrendezési, kisajátítási ügyek mielőbbi megoldása érdekében keresztülvivendőnek tartotta.¹⁷⁴ A sem igazgatási, sem várostervezési szakismeretekkel nem bíró Debreczeni 1920. februári bemutatkozásakor programot ugyan nem tudott ismertetni, azt azonban közölte, hogy a tervet revízió alá akarja venni, „azt az étellel fogja összhangzásba hozni, hogy [...] a lakosság érdekeinek is megfeleljen”. Beszédének egyetlen konkrétumaként – korábbi bizalmas ígéretének megfelelően – szükségesnek nevezte a ferencesek telkén keresztülvetendő utca elhagyását, amivel biztosította maga számára a rend és az annak kezében lévő helyi újságok feltétlen támogatását.¹⁷⁵ Lépései alapján úgy tűnik, az új kormánybiztos célja nem volt más, mint a kisajátítási költségek csökkentése, ezzel összefüggésben a nagyobb, értékesebb magánépületek és

---

173 BFL XIV.31 3. d. 2/13.

174 HML V-172.c.1. Gyöngyös város tanácsának iratai, 1919. november-december. 124/1919.

175 HML V-101.b 276. d. CCLIV fasc. (az 1920. évi képviselő-testületi jegyzőkönyv fogalmazványa) – VII/67; Historia Domus id. hely.

tulajdonosaik kímélése.¹⁷⁶ Egy fővárosi lap 1920 májusában órá hivatkozva bírálta a rendkívül költséges volta miatt keresztülvihetetlen, Gyöngyösből „kis Párizst” varázsolni kívánó tervet és különösen az annak előírásaihoz mereven ragaszkodó városi tanácsot.¹⁷⁷ A tanács valóban továbbra is azonosult a rendezési terv célkitűzéseivel, törekedett annak betartására, megtagadva számos, a tervben megállapított beépítési móddal ellentétes vagy kisajátításra szánt területre vonatkozó engedély-kérelmet.¹⁷⁸ Debreczenyit támogatandó, a Belügyminisztérium városi ügyosztályának vezetője – egyúttal a „Gyöngyös város helyreállítási munkálatainak megvizsgálásával megbízott miniszteri kiküldött” – 1920 júniusában e szigorú engedélyezési gyakorlat lazítására, valamint arra utasította a tanácsot, hogy „a város helyreállítási munkálataiban a kormánybiztossággal megértésre törekvő, összhangzatos egyetértéssel járjon el”. Fáy Albert jelezte azt is, hogy takarékosági céllal, illetve „a lakosság kívánalmainak, hajlamainak, foglalkozásának, igényeinek, életviszonyainak” mérlegelése után a rendezési terv további egyszerűsítését és az előírt beépítési móddal szemben újabb könnyítéseket is szükségesnek tart.¹⁷⁹ Jellemző, hogy mind az ő, mind Debreczenyi retorikájából hiányoztak azok a közhigiéniai, forgalmi, tűzvédelmi és városképi megfontolások, amelyek korábban a helyi újságok cikkeitől a miniszteri jogszabály-indoklásokig mindenütt jelen voltak, és a tanácsi határozatokat még ekkor is jellemezték.

A városvezetés és a kormánybiztosság között az ellentétek a továbbiakban nem a rendezési terv, hanem a Harrer-éra által az újjáépítés érdekében létrehozott kézzelfoghatóbb létesítmények (mészhomok-téglagyár, építési anyagraktár) kezelése, illetve a kisajátítások és a telekrendezések lebonyolításakörülkúlnáltak. A város ugyan tiltakozott a rendezési tervet sértő önkényes építkezések vagy a

---

176 A kisajátítási költségeket egy kezdeti 3 millió koronás állami segítyen túl a kormánybiztosság kezelésében lévő városépítési alap állta volna, amelynek bevételei a telekérték-emelkedés után szedett járulékból, az esetleges telekeladásokból és az eladott építőanyagokon elért nyereségből származtak volna. Ezt az alapot az új kormánybiztosság nem tudta működtetni.

177 8 órai újság, 1920. május 7. 2. p.

178 GyvMH 64/1920., 70/1920. („az előírt kiépítési mód kereteit túllépi, s a közös udvarok légűrűbe hatol, miáltal közegészségügyileg káros állapotot idéz elő”), 100/1920., 120/1920. („sokkal nagyobb területet szándékozik beépíteni, mint amennyit a szabályozási terv megenged, miből túl zsúfolt, egészségtelen építkezés keletkeznék”).

179 GyvMH 173/1920. Fáy Albert a vizsgálat során az ügymond fényűző utcaszélesítéseket, a helyi életmód számára meg nem felelő tömbkörülépítést, illetve a telkek ugyanezen indokkal túl kicsinek tartott méretét vetette Harrer és Warga szemére. BFL XIV.31 3. d. 2/13, vö. *Harrer*, 1968. 253–263. p.

magassági vonalak helytelen kijelölése miatt – ezt megtorolandó Debreczenyi a városi főmérnököt a főispánnal rendelkezési állományba helyeztette –, a terv előírásainak további fellazításával szemben azonban sem a tanács, sem a képviselő-testület nem tudott már erősebb ellenállást kifejteni.¹⁸⁰ A képviselő-testület 1920 nyarán tárgyalta az építési szabályzatnak és a rendezési terv módosításának a kormánybiztosság által kidolgozott tervezeteit. Az előbbi egyes pontjai ugyan hűek voltak az eredeti rendezési koncepcióhoz, mások azonban nagyon lényeges engedményeket tartalmaztak.¹⁸¹ Így jelentősen lazítottak a belváros városias kiépülését célzó rendelkezéseken: lehetővé tették a főtéren az egyemeletes, a főútvonalakon a magasföldszintes vagy földszintes és manzárdtetős beépítést, illetve a kettős menetű építkezés helyett az egy helyiségsoros házak emelését is – azzal a feltétellel, hogy az így felépült házak később, jobb feltételek esetén a rendezési tervben megkívánt formára kiegészíthetők legyenek. A szabályzat ugyan „általában betartandónak” minősítette a telkek beépítési korlátozásait, de egyrészt kiterjesztette a 25 éves fennmaradási jogot a telekbelsőkből álló, még használható szárnyépületekre, másrészt pedig az új épületeknél a tervben szereplő hátsó beépítési vonallal szemben „kiugrásokat” is engedélyezett. A telkek beépíthetősége az első építési övezetben 70–80 százalékos lett, az udvari szárny hossza a fennmaradó udvarterület szélességének megfelelő lehetett, a telek hátsó határvonala előtt viszont egy legalább ötméteres sávot szabadon kellett hagyni. A tömbök közepén tehát a nagy belső udvarok helyén csak egy minimum 10 méter széles sáv maradt.¹⁸²

A rendezési terv módosításakor a képviselő-testület előrebozsátotta, hogy a takarékosági célzatú „módosítások szükségessége korántsem abból ered, mintha a tervek pazarok, fényűzők volnának”, és „még a súlyos helyzet közepette sem volna hajlandó olyan változtatásokba belenyugodni, melyek a tervek alap gondolatát sértik”.¹⁸³ Mindazonáltal elhagyta a tervből az egyelőre mellőzhetőnek minősített középületeket (a fürdőt és a vigadót), aminek köszönhetően számos magántelek kisajátításától el lehetett tekinteni.¹⁸⁴ Jelentősebb volt, bár implicit módon már az

---

180 HML V-101.b 276. d. CCLIV fasc. (XLIV /392, XXIX/210).

181 MOL K 150 IV. 29/e t. 3501. cs. (17–18. §)

182 Ez is csak elméletben, mert a kerítés magasságát nem meghaladó, szabadon álló melléképületekkel (óllal, kamrával) még ez a keskeny sáv is beépíthető volt. Uo.

183 HML V-101.b 276. d. CCLIV fasc. (XXXI/242.)

184 Egyúttal újra kimondták a Szent Orbán templomhoz vezető utca megnyitásának elejtését, amely azonban már az 1919. januári terveken sem szerepelt. Vö. MÉM, ltsz. 2006.08.19.3. Két év múlva a testület, elsősorban „a város katolikus jellegének kiemelése érdekében” újra megnyit-

1919. januári módosításban is benne foglaltattott az a döntés, amellyel a három főút belső szakaszainak szélesítését vagy 25 évre prolongálták, vagy teljesen elhagyták. Végre sikerre vezetett a ferenceseknek a konyhakertjükért vívott küzdelme. Miután előzőleg politikailag megzsarolták helybeli ellenfelüket, a kerten keresztülvezető utca megnyitása mellett kiálló Bozsik Pált – nemcsak nemzetgyűlési képviselőtársainál, de Zadravec páteren keresztül még Horthy Miklósnál is interveniáltak ellene – most a tanácsnak az utca fenntartását javasló előterjesztésével szemben maga a plébános nyújtott be ellentétes értelmű határozati javaslatot, amelyet a képviselő-testület csekély többséggel el is fogadott. A kert tehát egészen maradhatott.¹⁸⁵ A kormánybiztosság a rendezési terv legfontosabb reprezentatív célzatú elemeit – a városháza főtéri felépítéséhez szükséges telek-kisajátítást és a főtemplom melletti házak árkádos kiképzését – szintén mellőzni akarta. Ezekhez azonban a tanács és a képviselők is ragaszkodtak, még azon az áron is, hogy – miután a Belügyminisztérium nem engedélyezte a városépítési alapnak erre a célra való felhasználását – a városnak magára kellett vállalnia a kisajátítás költségeit.¹⁸⁶

Gyöngyös városképeének későbbi alakulására azonban nem ezek az 1920. évi módosítások, hanem a huszonöt éves fennmaradási jog 1919 eleji megadása gyakorolta a döntő hatást, bármennyire is kisebbiteni igyekszik ennek a döntésnek a jelentőségét emlékirataiban a volt kormánybiztos.¹⁸⁷ A következő évtizedek

---

ni rendelte a templomhoz vezető utcát. Ennek eléréséhez most viszont már egy, az utcának szánt területen jogszerűen újjáépített házat is le kellett volna bontani. A művelet végül csak az 1930-as évek után valósult meg, nem a tervezett monumentális formában. Vö. HML V-171/33 XIII/126; Gyöngyösi Lapok, 1924. szeptember 6. 2. p.

185 Az ügy fordulatait a *Historia Domus* részletesen bemutatja. A rend a kisajátítási végzés ellen 1920-ban benyújtott fellebbezésében már azt állította, hogy az iskolaépítés és az utcanyitás csak ürügy volt, a Harrer vezette városrendezés valódi célja a szerzetesek elűzése, s ezzel „Gyöngyösön is az agyonzaklatott magyarság vallásos és nemzeti érzületének tönkretétele” volt. Ezzel szemben hangsúlyozták: „közérdeket képez [...], hogy Gyöngyösön szerzetesrendünk továbbra is erős oszlopa és támasztéka legyen a vallásosságnak és hazafiságnak.” A kisajátítás és az utcaáttörés végül az 1970-es évek első felében valósult meg.

186 HML V-101.b 276. d. CCLIV fasc. (XLI/346.) Az árkádos térkialakítás keresztülvitelét a Szent Bertalan templomtól északra fekvő ún. Vaskorona-háznak a Tanácsköztársaság alatt a rendezési terv figyelembe vétele és építési engedély nélkül végrehajtott újjáépítése tette lehetetlenné. A déli oldallal kapcsolatban a képviselők 1921-ben újra kijelentették, hogy „kívánatos, hogy a Szent Bertalan templom, mint építészeti műretek, s mint Isten háza nemcsak forgalmi és közegészségügyi, hanem építészeti szempontból is magasztosságának megfelelő méltó környezetbe jusson”. HML V-171/32 XVIII/198.

187 „A terv végrehajtásánál bizonyos engedményeket helyeztem kilátásba”. *Harrer*, 1968. 244. p.

kevéssé dinamikus városfejlődését és főként az 1945. év másfajta jelentőségét előre nem látva, talán lehetett abban bízni, hogy egy emberöltő alatt majd fokozatosan kialakul az eltervezett utcahálózat, beépítési mód, városkép. Ezzel az engedménnyel – a leégett zsákközös területektől eltekintve – a város mindenesetre lemondani kényszerült a városszerkezet azonnali, radikális modernizálásának, racionalizálásának a katasztrófa nyomán feltárult lehetőségéről. A szükséges jogi kereteket ugyan sikerült megteremteni, a véghezvitelre azonban a zaklatott időszak kevésbé volt alkalmas. Az eredetileg jóval komplexebb és ambiciózusabb, közegészségügyi, forgalmi, városképi célokat egységbe fogó rendezési terv így egy, a városi épületállomány természetes átépülési folyamatára alapozott utcaszabályozási terv és egy slum-felszámolási tervezet ötvözetévé vált, azzal a sajátossággal, hogy az átépülési folyamat egy kötelező záródátumot kapott. (Nehéz azonban elképzelni, hogy a türelmi idő lejártával bármilyen városi hatóság el tudta volna érni nagyszámú, több mint két évtizede újjáépített, folyamatosan karbantartott, lakott épület lebontását.) A kezdetben a rendezési akció keretében, viszonylag rövid időn belül megoldani óhajtott városfejlesztési célok (közművesítés, patakszabályozás, a vasúti kapcsolat javítása, középületek létesítése) kényszerűen önálló feladatokká váltak, későbbre maradtak.

A főutak szélesítése és a városközpont reprezentatív újjáalakítása végül szinte teljesen elmaradt.¹⁸⁸ A Petőfi Sándor és a Jókai Mór utcában néhány, az 1920–30-as években épült ház lépett csak vissza homlokzatával az akkor érvényes szabályozási vonalra, így alakult ki ezeknek az utaknak a helyenként előre-hátra ugró térfala. A Szent Bertalan templom köré tervezett árkádos beépítés csak a déli oldal egy rövid szakaszán valósult meg; a templommal szemben a régi városháza tömbjét ugyan kisajátították és lebontották, az ide tervezett monumentális városházépület azonban papíron maradt – a helye jelenleg is beépítetlen. A főter tervezett szabályozásából a délkeleti és délnyugati sarkánál található két tömb újjáépítése történt meg, az utóbbi azonban, az 1920-as módosításnak megfelelően, kultúrpalota helyett lakóházak foglalják el. A harmincas évekre a város főterének nemcsak alaprajza lett szabályosabb (a fenti változásoknak köszönhetően), de az újjáépítés során térfalai is egységesebb építészeti megjelenést és párkánymagasságot nyertek. A teret délről határoló, úgynevezett Három Rózsa-tömb elbontására nem került sor.

A tűzvész által legsúlyosabban érintett két zsákközös városrésznek – a mai Köztársaság, illetve Kékes terek körüli tömbök területének – a rendezése

---

188 *Deseő Dénes*: Gyöngyös r. t. város térképe, 1927. Hadtörténelmi Térképtár G. I. h. 231/1-a; Gyöngyös általános rendezési tervének előkészítő vizsgálata, 1957. VÁTI Dokumentációs Központ ltsz. 27-420-1.

az 1920-as évek végére jórészt megvalósult. Kiépült a mellékutcák tervezett hálózata (néhány szakasz csak az ötvenes évekre), korábban beépítetlen területek rendezésével alakult ki a Bugát Pál és a Köztársaság tér. A környező háztömbök beépítése, ha nem is az eredetileg tervezett szigorú tömbkörülépítéssel, de a korábnál jóval lazábban, jórészt beépítetlen tömbbelsőkkkel valósult meg. Ez a városi tanácsnak a kormánybiztossági beavatkozásokkal szemben, legalább is az itteni új építkezésekkel kapcsolatban fenntartott következetes engedélyezési gyakorlatát igazolja. A volt zsákközös területre szánt középületek közül a posta már 1929-ben, de az eredetileg tervezettől előző helyen, a vásárcsarnok (piac) csak a legutóbbi időben, viszont az 1917-ben kijelölt helyén épült fel. A tűzvész által érintett városterület legkirívóbb urbanizációs hiányosságokat mutató részeit tehát sikerült szanálni, modernizálni. Ennek oka azonban nem e hiányosságok kirívó jellege, hanem az itt rendezés alá kerülő felépítmények alacsony értéke és lakóik csekély érdekérvényesítő képessége volt: ők nemcsak a képviselő-testületben, de a sajtóban sem tudták érdemben hallatni a szavukat. A tűz által megkímélt zsákközös részek szanálására azonban nem került sor, ezen, ma már értékes városépítészeti örökségnek tekintett negyedeknek a kialakult városszerkezetet megőrző rehabilitációja, közművesítése 2009-ben kezdődött meg.